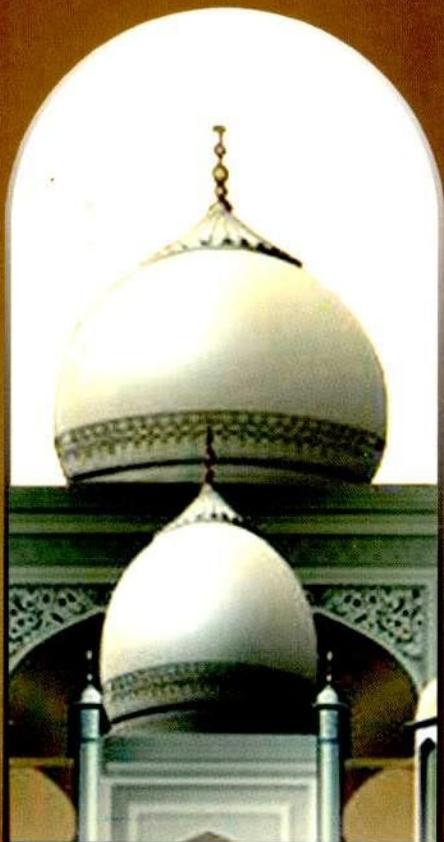

میر امبلیشمنٹ

درستِ نظامی میں علم و فن متعلق ایک بنیادی رسالہ
حرث کو کہتے ہیں جو درسیہ میں خشتی قل کا درجہ حاصل ہے

مکتبۃ الفلاح
کراچی - پاکستان

میر امبلشمنٹ

دریں نظامی میں علم صرف متعلق ایک بنیادی رسالہ
حسن کو کہتے ہیں ہر درسی میں خشت اقول کا درجہ حاصل ہے

طبعہ مدیریۃ رضویۃ مارکٹ

اسم الكتاب : میر امانت شعبن

عدد الصفحات 64

السعر : روبيہ 35

الطبعة الأولى : ٢٠١١ / ١٤٣٢

اسم الناشر : مکتبۃ البُشْرَیٰ

جمعیة شودھری محمد علی الخیریۃ (مسجّلة)

Z-3، اوورسیز بنکلوز، جلستان جوہر، کراتشی۔ باکستان

الهاتف : +92-21-34541739, +92-21-37740738

الفاکس : +92-21-34023113

الموقع على الإنترنت : www.maktaba-tul-bushra.com.pk

www.ibnabbasaisha.edu.pk

البريد الإلكتروني : al-bushra@cyber.net.pk

يطلب من : مکتبۃ البُشْرَیٰ، کراتشی۔ باکستان 092-321-2196170

مکتبۃ الحرمین، اردو بازار، لاہور. 092-321-4399313

المصباح، ۱۶ - اردو بازار، لاہور. 092-42-7124656, 7223210

+92-51-5773341, 5557926. بک لینڈ، سٹی پلازہ کالج روڈ، راولپنڈی.

دار الإخلاص، نرد قصہ خوانی بازار، پشاور. 092-91-2567539

مکتبۃ رشیدیۃ، سرکی روڈ، کوئٹہ. 092-333-7825484

وأيضاً يوجد عند جميع المكتبات المشهورة

فہرست مضمایں

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
۲۱	امر بانون ثقیلہ و خفیہ		میزان الصرف
۲۲	بحث نبی، قاعدہ بنائے نبی		مقدمہ
۲۳	نبی بانون ثقیلہ و خفیہ	۵	فعل ماضی .....
۲۵	اسم فاعل و مفعول، قاعدہ بنائے اسم فاعل ...	۶	مستقبل و حال .....
۲۶	اسم ظرف و اسم آله، قاعدہ بنائے اسم ظرف ..	۷	فعل ماضی معروف و مجهول .....
۲۷	اسم آله و اسم تفضیل، قاعدہ بنائے اسم آله	۸	ماضی منقی معروف .....
	مشعب	۹	فوند نافعہ، ماضی قریب و بعید .....
	مقدمہ	۱۰	فعل مضارع، علاماتِ مضارع .....
۲۹	بحث ثلاثی و رباعی	۱۱	فعل مضارع معروف و مجهول .....
۳۰	ثلاثی مجرد، مطرد باب اول	۱۲	مضارع منقی معروف .....
۳۱	مطرد باب دوم و سوم	۱۳	مضارع منقی بـ "لن" .....
۳۳	مطرد باب چہارم	۱۵	مضارع منقی بـ "لم" .....
۳۴	مطرد باب پنجم	۱۶	بحث لام تاکید بانون تاکید .....
۳۵	شاذ باب اول	۱۷	نون ثقیلہ و نون خفیہ .....
۳۶	شاذ باب دوم	۱۹	بحث امر، قاعدہ بنائے امر .....
۳۷	شاذ باب سوم	۲۰	امر معروف و مجهول .....

صفر	موضوع	صفر	موضوع
٤٩	باب افعنال وافعنال	٣٨	ثلاثي مزید فيه، غير ملحق برباعي .....
٥٠	ثلاثي ملحق برباعي ...، باب فعللة وفعنلة	٣٩	باب افعال واستفعال .....
٥١	باب فوعة وفوعة	٤٠	باب انفعال وافعال .....
٥٢	فعيلة وفعيلة	٤١	باب افعيال .....
٥٣	باب فعلة	٤٢	باب افعيال وافعال .....
٥٤	باب تجعل وتعزل وتمثل وتمفع	٤٣	باب افاعل وافعل .....
٥٥	باب تفعلة وتفوعل	٤٤	باب افعال .....
٥٦	باب تفعول وتفعيل	٤٥	باب تفعيل وتفعل .....
٥٧	باب تجعل وافعنال	٤٦	باب مفاعة .....
٥٨	باب افعناء	٤٧	رباعي مجرد، باب تفاعل وفعله .....
٥٩	منشب منظوم	٤٨	رباعي مزید فيه، باب تجعل .....

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلوة على رسوله محمد وآلـه وأصحابه أجمعين.

بدال – أسعدهك الله تعالى في الدارين – كـه جمله افعال متصرفـه بـرسـه گـونـه است: ماضـي وـمستـقـيل وـحال، وـهـرـچـه جـزاـيـسـه چـيزـاست مـتـقـرـعـست هـامـازـيـسـه، إـمامـاـضـي فـعـلـه رـاـگـوـيـندـه كـه .....
 ..... يعني ماضـي وـمستـقـيل وـحال يعني برـانـدـه

الحمد لله: [جـمـع سـتـاـش ثـابـتـتـسـت مـرـخـدـائـيـرـاـكـه پـرـوـدـگـارـعـالـمـيـانـسـتـ]. چـوـں کـه درـحدـيـث شـرـيفـآـمـدـه است کـه "کـلـ اـمـرـ ذـيـ بـالـ لـمـ يـبـدـأـ باـسـمـ اللهـ" ، وـفـيـ الـأـخـرـىـ: "بـالـحـمـدـ للـهـ" ، فـهـوـ أـبـتـرـ" يعني هـرـ اـمـرـ صـاحـبـ شـانـ کـه اـبـتـاءـ کـرـدـه نـشـودـ درـالـ باـسـمـ خـداـيـاـ بـحـمـدـ اوـ، پـاـسـ آـلـ ذـمـ بـرـيـدـه وـنـاتـمـاـنـ سـتـ، لـهـذاـ مـصـفـ بـرـايـهـ مـتـابـعـتـ آـلـ کـتـابـ خـودـ بـهـ بـسـمـ اللهـ وـالـحـمـدـ للـهـ آـغـازـ کـرـدـ. (مولـويـ محمدـ عـسـكـريـ قـوـجيـ)

والـعـاقـبـةـ: وـكـلـيـ آـخـرـتـ ثـابـتـتـسـت بـرـايـهـ مـتـقـيـانـ. **لـمـتـقـيـانـ**: يعني ثـابـتـ است بـرـايـهـ مـتـقـيـانـ. سـوـالـ: مـتـقـيـ چـيـستـ؟ جـوابـ: المـتـقـيـ منـ اـنـقـيـ منـ الشـرـكـ وـالـمـاعـاصـيـ. **وـالـصـلاـةـ**: [وـرـحـمـتـ کـالـهـ نـازـلـ بـادـ بـرـسـولـ خـداـکـه اـسـمـ اوـ مـحـمـدـ صلـیـلـلـهـ عـلـیـہـ وـسـلـیـلـهـ عـلـیـہـ است بـرـآلـ وـاصـحـابـ آـلـ هـمـگـانـ صلـیـلـلـهـ عـلـیـہـ] وـصـلـوـةـ بـعـنـيـ رـحـمـتـ است اـگـرـ مـنـسـوـبـ بـخـدـائـيـ تـعـالـیـ باـشـدـ، وـبـهـ مـعـنـيـ دـعـاـتـ اـگـرـ مـنـسـوـبـ باـشـدـ بـهـ بـنـدـگـانـ خـداـ، وـبـعـنـيـ استـغـفـارـ است اـگـرـ مـنـسـوـبـ باـشـدـ بـمـلـاـکـهـ، وـبـهـ مـعـنـيـ تـسـبـیـحـ وـتـہـلـیـلـ است چـوـںـ مـنـسـوـبـ باـشـدـ بـهـ وـحـوشـ وـطـیـورـ.

وـآـلـهـ: مرـادـ آـلـ جـگـرـ گـوـشـهـ مـصـطـفـیـ صلـیـلـلـهـ عـلـیـہـ اـنـدـ. (قوـجيـ) **وـأـصـحـابـ**: وـاـصـحـابـ مرـادـ آـلـ مـوـمنـانـ اـنـدـ کـه صـحبـتـ نـبـیـ صلـیـلـلـهـ عـلـیـہـ درـ یـافـتـهـ، وـبـاـیـمـانـ وـفـاتـ یـافـتـهـ باـشـدـ. **بدـالـ**: بدـالـ اـمـرـ سـتـ اـزـ دـانـسـنـ وـخـطاـبـےـ عامـ مـرـهـ مـخـاطـبـ رـاـ، وـغـرـضـ اـزـيـسـ ھـوـشـيـارـ کـرـدنـ تـاـ بـيـدارـ شـدـهـ بـدـانـ آـنـچـهـ باـ اوـ گـفـتـ مـيـ شـوـدـ. **أـسـعـدـكـ اللهـ**: نـيـكـ بـجـنـتـ کـنـدـ تـرـاـخـدـائـيـ بـرـتـرـ درـ وـجـهـاـ.

الـدارـيـنـ: سـوـالـ: "فـيـ الدـارـيـنـ" گـفـتـ، "فـيـ الـكـوـنـيـنـ" چـراـنـهـ گـفـتـ؟ جـوابـ: کـوـنـيـنـ عامـ سـتـ دـنـيـاـ وـآـخـرـتـ وزـمـيـنـ وـآـسـماـنـ رـاـ، وـدـرـبـخـاـ مـرـادـ خـاصـ است اـيـ دـنـيـاـ وـآـخـرـتـ. (ازـتـ) **أـفـعـلـ**: اـفـعـلـ جـمعـ فـعـلـ وـآـنـتـ کـه بـيـکـيـ اـزـ زـمـنـهـ ثـلـاثـهـ يعني مـاـضـيـ وـمـسـتـقـيلـ وـحالـ تـعـلـقـ دـارـدـ، وـفـعـلـ مـتـصـرـفـ درـ اـصـطـلـاـحـ اـهـلـ صـرـفـ آـنـرـاـ گـوـيـندـ کـه اـزـ مـصـدـرـشـ مـاـضـيـ وـمـضـارـعـ وـاـمـرـ وـنـبـيـ وـغـيـرـهـ صـيـغـهـ بـرـ آـيـنـدـ. (قوـجيـ) **مـتـقـرـعـ**: مـتـقـرـعـ صـيـغـهـ اـسـمـ فـاعـلـ است اـزـ بـابـ تـفـرـعـ بـعـنـيـ برـآـمـدـنـ اـزـ چـيـزـےـ وـآـنـاـکـهـ مـفـعـلـ گـوـيـندـ اـخـتـرـاعـ استـ. (إـحمدـ يـوسـفـ) **إـمامـاـضـيـ**: سـوـالـ: مـاـضـيـ رـاـ درـ ذـکـرـ چـراـمـقـدـمـ کـرـدـ؟ جـوابـ: زـيـرـاـکـهـ زـمـانـهـ اـشـ مـقـدـمـ استـ.

بزمانه گذشته تعلق دارد، و آخر او مبنی باشد بر فتح قلت حروفه او کثرت مگر بعارض، چوں: آنی باشنده باشد کم باشند حروف آن بایسیار زد آن یک مرد شنیده آن یک مرد ایشانه موزون پر اند

فعل فعل فعل فعل چوں: ضریب سمع کرم بعثر. اما مستقبل فعل را گویند که بزمانه آئنده تعلق دارد، و آخر او مرفوع باشد مگر بعارض، چوں: **یَفْعُلُ يَفْعُلُ يُفْعِلُ يُفْعَلُ** چوں یضرب ایشانه موزون پر اند

یَسْمَعُ يَكْرُمُ يُبَعْثِرُ. اما حال فعل را گویند که بزمانه موجوده تعلق دارد، و صیغه حال هچو صیغه استقبال است، و از هر یکی از این ماضی و مضارع چهارده کلمه بیرونی آیند، سه ازال مر منذ کر غائب یعنی را تلفظ مانند فعل صیغه

راست، و سه ازال مر مؤنث غائب راست، و سه ازال مر منذ کر حاضر راست، و سه ازال مر مؤنث حاضر راست، و دو ازال مر حکایت نفس متکلم راست در اول صیغه وحدان حکایت نفس متکلم منذ کر و مؤنث یکسان است، .....

مبنی: یعنی آخرش از داخل شدن عوامل مختلف متغیر نشود، و آنچه خلاف ایس است معرب است، شعر:

مبنی آن باشد که ماند برقرار معرب آن باشد که گردد بار بار

(حکیم محمد عسکری)

فتح: زیرا که فتح اخفاخ حرکات است. **عارض:** یعنی دریں صورت مبنی بر فتح نه باشد چنانکه در فعله برعایت و آخرش مضموم شد.

فعل: یعنی کرد آن یک مر در زمانه گذشته بحث فعل ماضی معروف. **فعلل:** فعل مثال رابع ماضی رباعی مجرد است.

کرم: بزرگ شد آن یک مرد. **مرفع:** باید دانست که مصنف در بیان حرکت ماضی فتح گفت نه نصب ایس جام فونع گفت نه مضموم؛ زیرا که ماضی مبنی است و مضارع معرب است ورفع و نصب و جر مخصوص باللقب معرب اند و ضمه و فتح و کسره مشترک در هر دو.

مگر بعارض: یعنی آخر او از دخول عوامل ناصل وجازم متغیر شود. **یفعل:** میکند خواهد کرد آن یک مرد. **یضرب:** میزند خواهد زد آن یک مرد. **یسمع:** می شنود و خواهد شنید. **یکرم:** بزرگ می شود و بزرگ خواهد شد. **یبعثر:** می برانگیزد و خواهد برانگیخت.

صیغه: صیغه در اصطلاح اهل صرف عبارت است از هیأت که حاصل شود کلمه را بسب ترتیب حروف مع حرکات و سکنات.

مضارع: مضارع فعله است که دلالت کند بر حالات باقیمانده زمانه حال و آئنده چوں یضرب ای میزند یا خواهد زد.

مرمنذ کر: لفظ "مر" بمعنی خاص برای افاده حصر و تخصیص است، لیکن در بیان اذ است صرف برای تحسین. (مولوی محمد عسکری)

غائب: یعنی واحد و تثنیه و جمع. **مؤنث:** یعنی واحد و تثنیه و جمع. **حاضر:** یعنی واحد و تثنیه و جمع.

حاضر: یعنی واحد و تثنیه و جمع. **یکسان:** مثلاً فعلت که برای منذ کر است و برای مؤنث نیز.

ودر دوم صیغه حکایت نفس متكلم تثنیه و جمع مذکور و مؤنث نیز یکسان است، و هر یکی از این ماضی و مضارع بر دونه گونه است: معروف و مجهول، و هر یکی از این نیز بر دو گونه است: اثبات و نفي.
این چهار صیغه گردیدند
لینی بر دونه گونه است
لینی ثابت لینی نفي

بحث اثبات فعل ماضی معروف

فعلت	فعلن	فعلتا	فعلت	فعلوا	فعلا	فعل
فعلنا	فعلت	فعلتن	فعلتما	فعلت	فعلتم	فعلتما

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل ماضی معروف بود، چوں خواہی کہ مجهول بنا کنی، فائے فعل را ضمہ کن، و عین فعل را کسرہ دہ درد و حال، ولام کلمہ را بحال خود بگذار تا ماضی مجهول گردو.
ایں چنان نشود؛ زیرا کہ او مجهول نیابد. (قتوی) [معروف آں فعل سست کہ منسوب شود بفاعل جلی یا خفی نحو:
سعد اللہ ویسعد. (محمد عسکری قتوی) مجهول: و فعل مجهول آں است کہ چنان نہ بود، بلکہ منسوب باشد بمحفوظ جلی یا خفی نحو:
صنع العالم ویصنع. (مولوی محمد عسکری قتوی) اثبات: سوال: ثبت چیست، و منفی چیست؟ جواب: ثبت فعلے معنی مصدری آں منسوب الیه مقارن وثابت باشد چوں: ضرب زید یعنی زد زید، و منفی مخالف ایں نحو: ما ضرب زید ای زد زید. (ازت)
اگر باشد والاحالت خود بگذار

معروف: [لیکن امر چنان نشود؛ زیرا کہ او مجهول نیابد. (قطوی)] معروف آں فعل سست کہ منسوب شود بفاعل جلی یا خفی نحو: سعد اللہ ویسعد. (محمد عسکری قتوی) **مجهول:** و فعل مجهول آں است کہ چنان نہ بود، بلکہ منسوب باشد بمحفوظ جلی یا خفی نحو: صنع العالم ویصنع. (مولوی محمد عسکری قتوی) **اثبات:** سوال: ثبت چیست، و منفی چیست؟ جواب: ثبت فعلے معنی مصدری آں منسوب الیه مقارن وثابت باشد چوں: ضرب زید یعنی زد زید، و منفی مخالف ایں نحو: ما ضرب زید ای زد زید. (ازت)

فعل: کرد آں یک مرد زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف. **فعلا:** کردن آں دو مرد.

فعلوا: کردن آں ہمہ مردان. **فعلت:** کرد آں یک زن ایخ. **فعلنا:** کردن آں دو زنان ایخ. **فعلن:** کردن آں ہمہ زنان ایخ.

فعلت: کردن تویک مرد ایخ. **فعلتما:** کردن شادو مردان ایخ. **فعلتم:** کردن شاہمہ مردان ایخ. **فعلتی:** کردن تویک زن ایخ.

فعلتما: کردن شادو زنان ایخ. **فعلشن:** کردن یک مرد یا یک زن صیغہ واحد مذکور و مؤنث.

فعلنا: کردن مادو مرد یا دوزن یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمان گذشتہ صیغہ تثنیہ و جمع مذکور و مؤنث حکایت نفس متكلم مع الغیر.

فصل: در لغت بمعنی جدا کرن است، وازاً و دون ایں لفظ اشاره است بایس کہ ایس بحث از ما قبلش جدا گانه است. (من قتوی)

کسرہ: یعنی اگر مضموم باشد یا مفتوح، لیکن اگر خود مکور باشد پس حاجت کسرہ ثانی نیست نحو: حسب. (مولوی محمد عسکری)

بحث اثبات فعل ماضی مجهول

فُعِلْتَ	فُعِلنَ	فُعِلتَا	فُعِلْتُ	فُعِلُوا	فُعِلاً	فُعِلَ
فُعِلْنَا	فُعِلْتُ	فُعِلْتَنَّ	فُعِلْتُمَا	فُعِلْتِ	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمَا

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل ماضی مجهول بود، چوں خواہی کہ نفی بنا کنی مائے نفی دراول او در آرتا ماضی منقی گردد و مائے نفی در لفظ ماضی یعنی عمل نکند، چنانچہ بود ہم براس طریق باشد لیکن عمل در معنی کند یعنی ثبت را بمعنی منقی گراند.

بحث نفی فعل ماضی معروف

ما فَعَلْتَ	ما فَعَلْنَ	ما فَعَلْتَا	ما فَعَلْتُ	ما فَعَلُوا	ما فَعَلاً	ما فَعَلَ
-------------	-------------	--------------	-------------	-------------	------------	-----------

بحث اثبات: بحث ثبت رابر منقی چرا مقدم کردن؟ زیرا کہ ثبت اصل است و منقی فرع دے، و ایں قاعدہ مسلمہ است کہ اصل بر فروع خویش مقدم باشد، لہذا مقدم گشت۔ (عسکری قتوحی) **فعل:** کرده شد آس یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث اثبات فعل ماضی مجهول۔ **فعلا:** کرده شدند آس دو مردانہ۔ **فعلوا:** کرده شدند آس یہم مردانہ۔ **فعلت:** کرده شد آس یک زن انہ۔ **فعلنا:** کرده شدید شادو زنان۔ **فعلن:** کرده شدند آس یہم زنان انہ۔ **فعلت:** کرده شدی تو یک مرد۔ **فعلتما:** کرده شدید شادو مردان انہ۔ **فعلتم:** کرده شدید شادی ها مردانہ۔ **فعلت:** کرده شدی تو یک زن انہ۔ **فعلتما:** کرده شدید شادو زنان۔ **فعلن:** کرده شدند شاہزادی ها زنان۔ **فعلت:** کرده شدم من یک مرد یا یک زن۔ **فعلنا:** کرده شدیم مادو مرد یادو زن یا یہم مردانہ۔ **نفی بنا کنی:** یعنی ماضی منقی بنا کنی۔ **دواول:** یعنی در اول فعل ماضی۔ **ماضی منقی:** چنانکہ از کلمہ "ما" حاصل میشود ہمچنان از کلمہ "لا" حاصل می شود، لیکن ایں کمتر است۔ (قطوی) **یعنی عمل:** چنانکہ ما فعل نہ کرد آس یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث نفی فعل ماضی معروف اکتوں "ما" در فعل سوائے معنی منقی یعنی تغیر نکرده است، فا فهم۔ (محمد حسین ہزاروی) **در معنی:** و در دخول "لا" بر ماضی سه شرط است (۱) تکرار آس بر ماضی ویگر خو: **(فلا صَدَقَ وَلَا صَلَّی)** (القیامة: ۳۱) (۲) یادر محل دعا واقع شود چوں: **أَلَا لَا بَارَكَ اللَّهُ فِي سَهْلِي.** (۳) یادر جواب قسم چوں: **تَالَّهُ لَا أَعْذَبُهُمْ بَعْدَهَا سَقَرًا.** **بعنی منقی:** یعنی معنی نفی در معنی البتہ تغیر پیدا کند، و چوں ایں قول متفقین سوال بود کہ عمل او در معنی چیست جواب داد =

ما فَعَلْنَا	ما فَعَلْتُ	ما فَعَلْتُنَّ	ما فَعَلْتُمَا	ما فَعَلْتِ	ما فَعَلْتُمْ	ما فَعَلْتُمَا
--------------	-------------	----------------	----------------	-------------	---------------	----------------

فواز نافعه

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث ماضی مطلق بود، چوں خواہی کہ ماضی قریب یا بعید یا استمراری وغیرہ بنائی، پس اگر لفظ "قد" بر ماضی مطلق داخل کنی ماضی قریب گردد چوں: قد ضرب، واگر لفظ "کان" داخل کنی ماضی بعید شود نحو: کان ضرب واگر آں رابر مضارع داخل کنی ماضی استمراری گردد، چوں کان یفعل، واگر بر ماضی مطلق لفظ لعلما در آری ماضی احتمالی گردد نحو: لعلما فعل، و ہمچنان اگر بجائے لعلما لفظ لیتاما داخل کنی ماضی تمنائی گردد چوں: لیتاما ضرب، بايد دانست کہ از هر یک ازینا چهارده صیغہ بر می آیند، چنانکہ در ماضی مطلق گذشت.

= مصنف حشمت بقول خود یعنی ثبت رایخ. (قتوحی) **ما فَعَلَ**: نہ کرداں یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف. **ما فَعَلَـا**: نکردنداں دو مرداں. **ما فَعَلُوا**: نکردنداں ہمہ مرداں. **ما فَعَلَتْ**: نہ کرداں یک زن. **ما فَعَلَتَا**: نکردنداں دو زنان. **ما فَعَلْنَ**: نکردنداں ہمہ زنان. **ما فَعَلَتْ**: نکردنی تو یک مرد. **ما فَعَلْتُمَا**: نکردنید شاد و مرداں. **ما فَعَلْتُمْ**: نکردنید شامہ مرادوں. **ما فَعَلْتِ**: نکردنی تو یک زن. **ما فَعَلْتُمَا**: نکردنی شاد و زنان. **ما فَعَلْتُنَّ**: نکردم من یک مرد یا یک زن. **ما فَعَلْنَا**: نکردم یک مرد یا دو زن یا ہمہ مرداں یا ہمہ زنان. **ماضی مطلق**: آنچہ دلالت کند بے قید بر زمانہ گذشتہ، آں رادر اصطلاح اہل صرف ماضی مطلق گویند. (من قتوحی) **ماضی قریب**: تعریفات لہنابر حاشیہ مکتب است. **ماضی قریب گردد**: ماضی قریب آں است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ کے قریب بحال باشد. **ماضی بعید**: ماضی بعید آں است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ کے بعید شود از حال. **ماضی استمراری**: آنکہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ علی الدوام، آں راماضی استمراری نام نہادند. (مولوی محمد عسکری) **ماضی احتمالی**: ماضی احتمالی آں است کہ بر زمانہ گذشتہ علی سبیل التردود دلالت کند. **ماضی تمنائی**: ماضی تمنائی آں است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ علی سبیل التمنی. **ازینا**: یعنی ماضی قریب و بعید و استمراری وغیرہ. **ماضی مطلق**: پس ازیں حساب جملہ صیغناۓ ماضی سہ صدو سی و شش گردیدند.

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث فعل ماضی بود، چوں خواہی کہ مضارع بنائی، یکے را از علامتھائے
 مضارع در اول او آر، و آخر او ضمہ کن، و علامت مضارع چهار حرف اند: الف و تاء و یاء و نون که
 مجموع وے آتین باشد، الف و حدان حکایت نفس متکلم راست، و تاء برائے هشت کلمہ است، سه
 از اول فعل ماضی یعنی فعل مضارع اسے در اول فعل ماضی یعنی لفظ آتین
 از ایال مر مند کر حاضر راست، و سه از ایال مر موئنت حاضر راست، و دوازیال مر واحد و تثنیہ موئنت
 غائب راست، و یاء برائے چهار کلمہ راست، سه از ایال مر مند کر غائب راست، و یکے مر جمع
 موئنت راست، و نون برائے تثنیہ و جمع حکایت متکلم مند کر و موئنت است، و در هفت محل نون
 اعرابی رادر آر، .....
 ....

مضارع: سوال: بعد ذکر ماضی چرا ذکر مضارع نمود؟ جواب: زیرا کہ ماضی اصل است و مضارع فرع وے، چرا کہ مضارع ماخوذ است از ماضی، واصل بر فرع خویش مقدم مے باشد، لہذا اور ا مقدم کرد. **علامتھائے:** سوال: علامت چرا گویند؟ جواب: علامت آنرا گویند کہ با او شناختہ شود چیزے، و مضارع بد خول یکے از حروف آتین شناختہ می شود. (از تبیان) **در اول:** و تخصیص اول از ایال جہت است که اگر در آخر می آوردند، در بعضے امور متنبیں بصیغہ ماضی می شدند، در بعضے بر زبان آن شغل مے آید. (از منبع) **علامت مضارع:** بعضے بجائے لفظ "علامت" لفظ "حروف" گفتہ اند؛ زیرا کہ اینہا بر اسم نیز داخل مے شود، و علامت بمعنی خاصہ است، چوں کہ ایس حروف در اسماء و افعال ہر دو یافہ مے شود، لہذا خاصہ فعل مضارع بناشد، بلکہ عام اند برائے ہر دو. (عکسی قوچی) **آتین:** و آتین بصیغہ ماضی غائب است از تبیان بمعنی آمدن کہ مصدر است از باب ضرب یضرب. **الف:** یعنی الف علامت آن فعل مضارع است کہ برائے وحدان حکایت نفس متکلم مے باشد مثل افعل. **تاء:** یعنی تاء علامت هشت صیغہ است. **حاضر راست:** یعنی تفعل و تفعلان کہ واحد و تثنیہ موئنت غائب است. **یاء:** سوال: یاء برائے غائب چرا مقرر شد؟ جواب: یاء از او سط مخارج است، و غائب نیز متوسط است یعنی ذکر او دائر است میان متکلم و مخاطب. (از ت) **نون اعرابی:** [یعنی آن نون کہ بدل اعراب است.] سوال: نون اعرابی در آخر مستقبل چرا آور دند؟ جواب: نون اعرابی بدل اعراب است، و محل اعراب آخر کلمہ است. سوال: محل اعراب آخر کلمہ چرا شد؟ جواب: زیرا کہ اعراب دال است بر صفت کلمہ فاعلیت یا مفعولیت، مثلا صفت رارتبہ بعدیت است از موصوف، لہذا اعراب بر آخر کلمہ آور ده شد. (از ت)

چهار تثنیه که نون اعرابی درینها مکسور باشد، دو جمع مذکور غائب، و یک واحد مؤنث حاضر که نون اعرابی درینها مفتوح باشد، نون جمع مؤنث، چنانکه در ماضی آید، همچنان در مضارع نیز آید.

ای یافعلون تفعلون

ای تفعلین

ای

ای در تفعلین

ای در فعل ماضی

اینی در فعل مضارع

بحث اثبات فعل مضارع معروف

تَفْعَلُ	يَفْعَلْنَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُ	يَفْعَلُونَ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُ
نَفْعَلُ	أَفْعَلُ	تَفْعَلْنَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلُونَ	تَفْعَلَانِ

فصل

این همه که گفته شد بحث اثبات فعل مضارع معروف بود، چوں خواهی که مضارع مجهول بنانی، علامت مضارع را ضمده، و عین کلمه رافتخت .....
که الف و تاء و نون است

چهار تثنیه: [ای یافعلان تفعulan تفعulan] سوال: در چهار تثنیه چرا نون مکسور باشد؟ جواب (۱): چونکه ما قبل نون الف است، پس نون محتمل بر اعراب است، و قاعده: الساكن إذا حرك حرك بالكسر من ح كسره گردید، لہذا کسرا دادند. جواب (۲): و نیز کسره متوسط است میان فتح و ضمه، و تثنیه متوسط است میان واحد و جمع، پس دادن متوسط بمتوسط اولی است. جواب (۳): و نیز بسبب مشابهت با تثنیه اسم چوں: رجلاں. **نون اعرابی:** یعنی آن نون که بدل اعراب است.

یَفْعَلُ: می کند و خواهد کرد آن یکث مرد در زمانه حال واستقبال صیغه واحد مذکور غائب بحث اثبات فعل مضارع معروف. (ت) **يَفْعَلُونَ:** می کند و خواهند کرد آن دو مرد. **يَفْعَلُونَ:** می کند و خواهد کرد آن همه مردان. **تَفْعَلُ:** می کند و خواهد کرد آن یک زن. **تَفْعَلَانِ:** می کند و خواهند کرد آن دو زنان. **يَفْعُلُنَ:** می کند و خواهند کرد آن همه زنان. **تَفْعُلُ:** می کنی و خواهی کرد تو یک مرد. **تَفْعَلَانِ:** می کنید و خواهید کرد شما دو مرد. **تَفْعَلُونَ:** می کنید و خواهید کرد شما همه مردان. **تَفْعَلِينَ:** می کنی و خواهی کرد تو یک زن. **تَفْعَلَانِ:** می کنید و خواهید کرد شما دو زن. **تَفْعَلُنَ:** می کنید و خواهید کرد شما همه زنان. **أَفْعَلُ:** می کنم یا خواهم کرد من یک مرد یا یک زن. **تَفْعُلُ:** می کنمی و خواهیم کرد داد و مرد یاد و زن یا همه مردان یا همه زنان.

علامت مضارع: سوال: در مضارع مجهول علامت مضارع را چرا ضمده دادند؟ جواب: ضمده بمناسبت ماضی مجهول داده شد. **رفتخت:** سوال: عین کلمه رافتخت چرا دادند؟ جواب: تاضمه اول با فتح عین معتقد شود؛ زیرا چه مضارع ثقل است از ماضی، بسبب زیادتی حروف آئین، پس لحاظ اعتمدار ضرور است. و بعضی از صرفیان نوشته اند که صیغه يافعل مثل فعل است در حرکات و سکنات، و بریز وزن کلمه =

در دو حال، ولام کلمه را بر حالت خود بگذار، تا مضارع مجهول گردد.

بحث اثبات فعل مضارع مجهول

يُفْعَلُ	يُفْعَلُنَّ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُ	يُفْعَلُونَ	يُفْعَلَانِ	يُفَعِّلُ
تُفْعَلُ	أُفْعَلُ	تُفْعَلَنَّ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلُونَ	تُفَعَّلَانِ

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل مضارع مجهول بود، چوں خواہی کہ نفی بـ "لا" بنائی، لائے نفی در اول او در آر، لائے نفی در لفظ یعنی عمل نکند، چنانکہ بود هم برآں طریق باشد، لیکن عمل در معنی کند، یعنی ثابت را بمعنی مبني گرداشد.
ای در اول فعل مضارع

بحث نفي فعل مضارع معروف

لَا يَفْعَلُ	لَا يَفْعَلَانِ	لَا تَفْعَلُ	لَا تَفْعَلُونَ	لَا يَفْعَلُنَّ	لَا تَفْعَلَانِ	لَا يَفْعِلُ
--------------	-----------------	--------------	-----------------	-----------------	-----------------	--------------

= در عرب نیامد و لانا درا، پس ایں وزن غیر معقول باشد، و مجهول هم غیر معقول است، لہذا اختیار کرده شد. (از تبیان)
دو حال: اگر مضموم باشد یا مکور، و اگر مفتح باشد بدستور باقی ماند. (منز قوچی) **بگذار:** زیرا که ضممه ضروری است مگر بعارض.
يُفَعِّلُ: کرده می شود و کرده خواهد شد آس یک مرد در زمانه حال واستقبال صیغه واحد مند کر غائب بحث اثبات فعل مضارع مجهول، وقس الباقي علی هذا. **نفی بـ "لا":** سوال: بحث لائے نفی رابعد بحث ثبت چرا ذکر کرد؟ جواب: زیرا چه مبني فرع ثبت است. (ت)
در اول: سوال: لائے نفی را در اول فعل مضارع چرا می آرند؟ جواب: تازابتانے کلام سامع آگاه شود که ایں کلام مبني است. (ت)
نفی در لفظ: سوال: نفی مضارع هم چنانکه از کلمه "لا" حاصل می شود از کلمه "ما" هم می شود نحو: **(وَمَا يُضْلِلُ بِإِلَّا الْفَاسِقِينَ)** (البقرة: ٢٦) پس وجه تخصیص ذکر لائے نفی چیست؟ جواب: کثرت استعمال لائے نفی بر فعل مضارع به نسبت مائے نفی. (منز)
بود هم برآں: ای لفظ مضارع قبل دخول لائے نفی. (منز)

در معنی: و ہرگاه خلبان می شد که در معنی هم یعنی عمل نہ کرده است چرا که معنی فعل مضارع هم چنانکه بود باقی می ماند، و نفی از کلمه "لا" مستقاد می شود. جواب داد مصنف بقول خود، یعنی فعل مضارع ثبت را لخ. (منز) **لَا يَفْعِلُ:** نفی کند و خواهد کرد آس یک مرد در زمان حال واستقبال صیغه واحد مند کر غائب بحث نفی فعل مضارع معروف، وقس الباقي علی هذا.

لَا تَفْعِلُ	لَا أَفْعُلُ	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَانَ	لَا تَفْعِلَيْنَ	لَا تَفْعَلُونَ	لَا تَفْعَلَانَ
--------------	--------------	-----------------	-----------------	------------------	-----------------	-----------------

بحث نفي فعل مضارع مجهول

لَا تُفْعِلُ	لَا يُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَانَ	لَا تُفْعِلُ	لَا يُفْعَلُونَ	لَا يُفْعَلَانَ	لَا يُفْعِلُ
لَا تُفْعِلُ	لَا أَفْعُلُ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَانَ	لَا تُفْعِلَيْنَ	لَا تُفْعَلُونَ	لَا تُفْعَلَانَ

فصل

ای همه که گفته شد بحث نفي فعل مضارع بـ "لا" بود، چوں خواهی که نفي تاکید بـ "لن" بنا کنی، "لن" در اول فعل مضارع در آر، وای نفي را نفي تاکید بـ "لن" گویند، وآن در فعل مستقبل در پنج محل نصب کند، وآن پنج محل ایس است: واحد مذکور غائب، واحد موئنت غائب، واحد مذکور حاضر، دو صیغه حکایت نفس متكلم، ودر هفت محل اعرابی راساقط گرداند، چهار تثنیه، دو جمع مذکور غائب وحاضر، ویک واحد موئنت حاضر، ودر دو کلمه یعنی جمع موئنت غائب و حاضر در لفظ یعنی عمل نه کند،

لَا يُفْعِلُ: کرده نمی شود و نحوه‌دش آن یک مرد در زمان حال و استقبال صیغه واحد مذکور غائب بحث نفي فعل مضارع مجهول.

(منه قوچی) **بـ "لن":** سوال: بحث نفي بـ "لن" راچراز بحث نفي بـ "لا" در ذکر مؤخر کرد؟ جواب: زیراچه لائے نفي تغیرے در لفظ نمی دهد و "لن" متغیری سازد، وآنچه تغیرے نمده و بحال خود باقی وارد اشرف است. (ت) **نصب کند:** [اگر در آخر او الف نباشد چوں: لن بخشی] سوال: "لن" چرا فعل مستقبل را نصب کند؟ جواب: وجہ: آن بفتح همزه که از حروف ناصبه فعل مستقبل اصل است و "لن" مشابه او است از حروف و حرکت و سکون و معنی استقبال، پس بهشتیه است "لن" نیز نصب کند. (ت)

ساقط گرداند: سوال: "لن" نون اعرابی راچرا ساقط کند؟ جواب: زیراچه نون اعرابی بدل رفع است، وهرگاه که "لن" رفع راساقط کرده نصب می سازد نون اعرابی راکه بدل آن است هم ساقط خواهد کرد. (ت) **چهار تثنیه:** [یفعلان تفعلان تفعلان تفعلان]. یعنی تثنیه مذکور غائب و تثنیه موئنت غائب و تثنیه مذکور حاضر و تثنیه موئنت حاضر. **عمل نه کند:** زیرا که آخر آن دو صیغه ضمیر نون جمع است، و آن مبنی است، ولهذا تغیر نمی شود.

و "لن" مضارع را بمعنى مستقبل منفي گرداند.

بحث نفي تاكيد بـ "لن" در فعل مستقبل معروف

لنْ تَفْعَلَ	لنْ يَفْعَلُنَّ	لنْ تَفْعَلَا	لنْ تَفْعَلَ	لنْ يَفْعَلُوا	لنْ يَفْعَلَا	لنْ يَفْعَلَ
لنْ نَفْعَلَ	لنْ أَفْعَلَنَّ	لنْ تَفْعَلْنَ	لنْ تَفْعَلَا	لنْ تَفْعَلِيْ	لنْ تَفْعَلُوا	لنْ تَفْعَلَا

بحث نفي تاكيد بـ "لن" در فعل مستقبل مجهول

لنْ تُفْعَلَ	لنْ يُفْعَلُنَّ	لنْ تُفْعَلَا	لنْ تُفْعَلَ	لنْ يُفْعَلُوا	لنْ يُفْعَلَا	لنْ يُفْعَلَ
لنْ نُفْعَلَ	لنْ أُفْعَلَنَّ	لنْ تُفْعَلْنَ	لنْ تُفْعَلَا	لنْ تُفْعَلِيْ	لنْ تُفْعَلُوا	لنْ تُفْعَلَا

فصل

ايس همه که گفته شد بحث نفي تاكيد بـ "لن" در فعل مستقبل بود، چوں .....

ولن مضارع: نزد بعضی "لن" موضوع است برای تاكيد نفي مستقبل، و برای مطلق نفي مستقبل، و نزد بعضی برای تاكيد نفي مستقبل است، بد لیل قول او تعالی: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَا تُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ...﴾ (آل عمران: ٩١)، و می توان گفت که تاكید عدم قبول زرمند کور از جای دیگر مستقاد باشد، نه ازین آیت، واگرآ اس برای تاكيد نفي مستقبل آید تخصیص "اليوم" در قول او تعالی: ﴿فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيَّا﴾ (مریم: ٢٦) درست خواهد شد، فتاصل، وبعضاً برای اند که "لن" موضوع است برای نفي مستقبل، کا به در تاكيد مستعمل است، و گا به در تاكيد. (ت)

مستقبل منفي گرداند: زیرا که آخرآں دو صیغه ضمیر نون جمع است و آن مبنی است و لہذا تغیر نمی شود، و معنی حال در فعل مضارع باقی نماند. **لنْ يَفْعَلَ:** هر گز خواهد کرد آس یک مرد در زمان استقبال صیغه واحد مذکور غائب بحث نفي بـ "لن" در فعل مستقبل معروف. **لنْ تَفْعَلَ:** معانی آس صیغ از ماقدم ظاهر اند. **لنْ يُفْعَلَ:** هر گز مکرده خواهد شد آس یک مرد در زمان استقبال صیغه واحد مذکور غائب بحث نفي تاكيد بـ "لن" در فعل مستقبل مجهول. **لنْ نُفْعَلَ:** معنی ایس صیغنا را حاجت بیان نیست.

خواهی کر نفی جمد بـ "لم" بنکنی، "لم" در اول فعل مضارع در آر، وایس را نفی جمد به "لم" می گویند، و "لم" در فعل مضارع در پنج محل جزم کند اگر در آخر او حرف علت نباشد، و اگر باشد ساقط گرداند ای فعل مضارع باشد، پنج محل ایس است: واحد مذکور غائب واحد مذکور حاضر، دو کلمه حکایت نفس متکلم، و در هفت محل نون اعرابی راساقط گرداند، چهار تثنیه دو جمع مذکور غائب و حاضر، و یک واحد مونث حاضر، و در دو محل در لفظ یعنی عمل نکند، آس دو محل ایس است: جمع مونث ....

خواهی: سوال: بمصنف ﷺ "لن" را به بحث "لم" چرا مقدم کرد؟ جواب: زیرا چه "لن" آخر فعل مضارع را از حرکت باز نداشت، بخلاف "لم" که از حرکت باز داشت، و آخر را جزم کرد، و نیز "لن" تغیر زمانه نکرد، و "لم" زمانه متغیر ساخت، پس اثرفیت "لن" راست. (مولوی عسکری) **در اول:** سوال: "لم" در اول فعل مضارع چرا آورده شد؟ جواب: تا سامع بر وقت بد و تکلم بفهمید که ایں نفی جمد بـ "لم" است. (ت) به "لم": "لم" حرف است مستقل لیکن فراء اصلش "لا" گفته، و می گوید که میم بدل از الف است إلَيْهِ دَلِيلٌ بَرِّيْنَ قُولَنَادِرَهُ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ. (منه)

می گویند: سوال: این نفی را نفی جمد بـ "لم" چرا نمایند؟ جواب: جمد بفتح اول و سکون ثانی بمعنى دانته انکار کردن است. کذا فی "الصراف"، چوں ماضی متحقق الواقع است پس معنیش را گویا دانته انکار کردن است، اما جمد بضم و بفتحین پس بمعنى قلت غیر است بمعنى انکار، کذا فی "القاموس" و "مشتبه الارب"، و آنچه شارح میرزا علی بر جندی بفتحین نقل کرده، مخالف اکثر کتب معترف است، اما صاحب "منتخب" می نویسد: جمد بالفتح وبالضم انکار کردن است بد انتگی.

سے است: سوال: ایس سه حروف را علت چرا نمایند؟ جواب: زیرا چه ایس حروف قبول اعلال می کنند از حذف و ابدال و اسکان، پس تغیر را را ہے است دریں حروف ہچو علیل که تغیر مزاجی دارد، و نیز علت بالکسر بمعنى بیماری است، کذا فی "الصراف" وقت بیماری مجموعه ایس سه حروف و اے از زبان مریض بیرون می آید، شاعرے گوید شعر:

حرف علت نام کردم واو والف ویاء را   ہر کرا دروے رسد ناچار گوید و اے را

وای: سوال: مجموعه ایس سه حروف سوائے و اے دیگر هم متصور بود، چوں اوی وویاء، پس چرا مصنف ﷺ و اے را خاص نمود؟ جواب: تا اشاره باشد بوجه تشبیه که کلمه از زبان علیل بیرون می آید نه مجموعات دیگر. (ش) **یخشن:** مثال الف نه ترسید آس یک مرد. **یعنی عمل:** زیرا که ایس نون علامت جمع مونث و ضمیر فاعل است، و نیز ایس که ایس ہر دونون می ہستند. (منه قنوجی)

غایب و حاضر، و در همه کلمات عمل در معنی کند، یعنی صیغه فعل مضارع را بمعنی ماضی منفی گرداند.

بحث نفی جمد بـ "لم" در فعل مستقبل معروف

لمْ تَفْعَلْ	لمْ يَفْعَلْ	لمْ تَفْعَلَا	لمْ نَفْعَلْ	لمْ يَفْعُلُوا	لمْ يَفْعَلَا	لمْ يَفْعَلْ
لمْ نَفْعَلْ	لمْ أَفْعَلْ	لمْ تَفْعَلْنَ	لمْ تَفْعَلَا	لمْ تَفْعَلِي	لمْ تَفْعَلُوا	لمْ تَفْعَلَا

بحث نفی جمد بـ "لم" در فعل مستقبل مجہول

لمْ تَفْعَلْ	لمْ يَفْعَلْ	لمْ تَفْعَلَا	لمْ تَفْعَلْ	لمْ يَفْعُلُوا	لمْ يَفْعَلَا	لمْ يَفْعَلْ
لمْ نَفْعَلْ	لمْ أَفْعَلْ	لمْ تَفْعَلْنَ	لمْ تَفْعَلَا	لمْ تَفْعَلِي	لمْ تَفْعَلُوا	لمْ تَفْعَلَا

فصل

ایس همه که گفته شد بحث نفی جمد بلم در مستقبل بود، چوں خواهی که لام تاکید بانون تاکید بنانی، لام تاکید در اول فعل مستقبل در آر، و نون تاکید در آخر او زیاده کن، و لام تاکید همیشه ای آخر مستقبل مفتوح باشد، ....

منفی گرداند: سوال: "لم" مستقبل را چرا بماضی منفی گرداند؟ جواب: "لم" مشابهت دارد به این شرطیه؛ زیرا که هر دو عامل جازم اند، و حرف شرط ماضی را بمعنی مستقبل گرداند، هم چنین "لم" مستقبل را بمعنی ماضی گرداند، حلا للضد علی الصد.

لم يَفْعَلْ: ای نه کرد آن یک مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکور غایب بحث نفی جمد بـ "لم" در فعل مستقبل معروف، و قس البواقی علی هذا. (منه) **لم يَفْعَلْ**: کرده نشد آن یک مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکور بحث نفی جمد بـ "لم" در فعل مستقبل مجہول. **لم تَفْعَلْنَ**: معانی ایس صیغه ظاهر اند. **لام تاکید:** لامیک افاده معنی تاکید نماید، و مجرد باشد از معنی حالیه؛ زیراچه اگر معنی حال داشته باشد پس اجتناعش بانون تاکید که معنی استقبال پیدا می‌سازد و شوار است. (ش) **نون تاکید:** اے نونیک افاده معنی تاکید نماید. **در اول:** سوال: مصنف **بلله** "در اول مستقبل" گفت "در اول مضارع" چرانه گفت؟ جواب: برائے تنبیه برایس معنی که هنگام دخول لام تاکید و نون تاکید محض معنی استقبال گرفته می شود. **مفتوح باشد:** زیرا که فتح اخف حرکات است از حرکات شلاش.

و نون تاکید دو نون است یکے نون ثقیلہ دوم نون خفیفہ، و نون ثقیلہ نون مشدد را گویند، و نون خفیفہ نون ساکن را گویند، و نون ثقیلہ در چهارده کلمہ در آید، و نون خفیفہ در هشت کلمہ در آید، و ما قبل نون ثقیلہ در پنج محل مفتوح باشد، و آس پنج محل ایں است: واحد مذکور غائب و واحد مؤنث غائب واحد مذکور حاضر، و دو صیغه حکایت نفس متکلم، و در شش محل ما قبل نون ثقیلہ الف باشد، چهار تثنیہ دو جمع مؤنث غائب و حاضر، دریں دو محل الف فاصل در آید، و در جمع لیفعلان لتفعلان لتفعلان لتفعلان لتفعلان لتفعلان لتفعلان لتفعلان لتفعلان لتفعلان اے نصل کننہ میان ہر دونوں مذکور غائب و حاضر واو دور کردہ شود، ما قبل او ضمہ گذاشتہ شود، تا دلالت کند بر حذف واو، واز صیغہ واحد مؤنث حاضر یاء دور کردہ شود، ما قبل او کسرہ گذاشتہ آید، تا دلالت کند بر حذف یاء، و نون ثقیلہ در شش محل مکور باشد، و آس شش محل ہمانست کہ در اس الف در می آید، و در باقی هشت محل مفتوح، و نون خفیفہ در محلیکه الف باشد در نیاید، .....

دونون است: ہر دونون در افاده معنی تاکید مستقبل برابر اند، مگر اکثر کوفیان نون ثقیلہ را اصل و نون خفیفہ را فرع آس می پندازند، و بصریاں ہر یکے را اصل میدانند، و نزد بعضے در نون ثقیلہ تاکید زائد است به نسبت نون خفیفہ. (ت)

نون ثقیلہ: سوال: نون مشدد را ثقیلہ چرا گویند؟ جواب: زیرا چچ مشد و باعتبار آنکہ دو حرف درویکت جا ہم می آئند شکلے وارد. (منہ) **مفتوح باشد:** در دو محل مضموم و دریکت محل مکور، و در شش محل ساکن چنانچہ می آید. (منہ) **پنج محل:** سوال: ما قبل نون ثقیلہ رادریں پنج محل ساکن چرانہ کر دند؟ جواب: تا اجتماع ساکنین علی غیر حده لازم نیاید. (ت)

الف فاصل: حاجت الف فاصل آورون چیست؟ جواب: تا اجتماع سه نون زائد لازم نیاید، یکے نون جمع دوم نون ثقیلہ کہ بمزلہ دونون است؛ زیرا چچ اجتماع سه نون زائد مکروہ است. سوال: ولیکھوئن سه نون جمع شدند؟ جواب: ہر سه نون زائد نیستند، بلکہ اول اصلی است. سوال: الف رابرائے فصل چرا خاص کر دند؟ جواب: بوجہ خفت آس. **حاضر:** واو دور کردہ شود بجهت لزوم اجتماع ساکنین میان واو جمع و نون مد غم. **حذف واو:** سوال: درینجا حذف فاعل لازم آید؛ زیرا چچ واو ضمیر فاعل است و ای منوع است؟ جواب: ضمہ قائم مقام آس موجود است، و ایں چنیں حذف درست است.

نون ثقیلہ: ای جائیکے پس الف افتد. **باقی هشت:** یعنی واحد مذکور غائب و جمع مذکور غائب، واحد مؤنث غائب، واحد مذکور حاضر، و جمع آس واحد مؤنث حاضر، و ہر دو صیغہ حکایت نفس متکلم. **محلیکه الف:** و آس هشت محل است. **در نیاید:** سوال: دریں شش محل نون خفیفہ چرانے آید؟ جواب: بسبب لزوم اجتماع ساکنین علی غیر حده میان الف و نون خفیفہ.

ودر باقی محل بیاید، نون اعرابی بanon تاکید جمع نشود.

بحث لام تاکید بanon تاکید ثقيله در فعل مستقبل معروف

لَتَفْعَلَنَّ	لِيَفْعُلَنَّاً	لَتَفْعَلَانَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لِيَفْعَلَنَّ	لِيَفْعَلَانَّ	لِيَفْعَلَنَّ
لَنْفَعَلَنَّ	لَاْفَعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّاً	لَتَفْعَلَانَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَانَّ

بحث لام تاکید بanon تاکید ثقيله در فعل مستقبل مجهول

لَكَفْعَلَنَّ	لِيَفْعُلَنَّاً	لَكَفْعَلَانَّ	لَكَفْعَلَنَّ	لِيَفْعَلَنَّ	لِيَفْعَلَانَّ	لِيَفْعَلَنَّ
لَكَفْعَلَنَّ	لَاْفَعَلَنَّ	لَكَفْعَلَنَّاً	لَكَفْعَلَانَّ	لَكَفْعَلَنَّ	لَكَفْعَلَنَّ	لَكَفْعَلَانَّ

بحث لام تاکید بanon تاکید خفيفه در فعل مستقبل معروف

لَنْفَعَلَنَّ	لَاْفَعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لِيَفْعَلَنَّ
---------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------

بحث لام تاکید بanon تاکید خفيفه در فعل مستقبل مجهول

لَنْفَعَلَنَّ	لَاْفَعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لِيَفْعَلَنَّ
---------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------

بیاید: چراکه مانع نون خفيفه یافته نمی شود. (منه قوچی) **جمع نشو:** تا جماعت نونات لازم نیاید، و نیز نون اعرابی بدل اعراب رفع است، وما قبل نون تاکید مبنی است، پس جائے اعراب باقی نمانده، لہذا حذف کرده شد. **لیفعلن:** هر آئینه هر آئینه خواهد کرد آن یک مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکور غائب بحث لام تاکید ثقيله در فعل مستقبل معروف.

لیفعلن: هر آئینه هر آئینه کرده خواهد شد آن یک مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکور غائب بحث لام تاکید بanon تاکید ثقيله در فعل مستقبل مجهول، وقس البواقی علی هذا. **لیفعلن:** هر آئینه هر آئینه خواهد کرد آن یک مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکور غائب بحث لام تاکید خفيفه در فعل مستقبل معروف. **لیفعلن:** هر آئینه هر آئینه کرده خواهد شد آن یک مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکور غائب بحث لام تاکید خفيفه در فعل مستقبل مجهول، والباقي علی هذا.

فصل

این همه که گفته شد بحث فعل مستقبل با نون ثقلیه و خفیفه بود، چوں خواهی که امر بنانی، امر گرفته می شود از فعل مضارع، غائب از غائب، حاضر از حاضر، متکلم از متکلم، معروف از معروف، مجھول از مجھول چوں خواهی که امر حاضر معروف بنانی، علامتِ مضارع را حذف کن، بعده بنگر که متحرک میماند یا ساکن، اگر متحرک میماند آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چوں: از تَعْدَ عَدْ از تَضَعُ ضَعْ، و اگر باشد ساقط شود چوں: از تَقِيٰ ق، و اگر ساکن میماند نظر کن در عین کلمه، اگر عین کلمه مکور باشد یا مفتوح همزه وصل مکور در او اول او در آر، ..... آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چوں: از تَسْمَعُ اسْمَعْ واز .....

امر پناکی: [وآں صیغہ ایسٹ کہ طلب کردہ شود بال فعل از فاعل۔] سوال: تعریف امر چیست؟ جواب: امر لفظے ست موضوع برائے طلب فعل، اعم ازانکہ متكلم خود را حالے پندار و یا عاجز یا مساوی۔ و نزد اہل اصول در امر استعلاء، معتبر است، و آنچہ بروج خصوصی باشد اور دعا، گویند، امر بالتساوی التماں است کما هو مذکور في المطولات. (منز)

فعل مضارع : سوال: امر را از فعل مضارع چرا بناهے سازند؟ جواب: بسب مناسبت استقبالیت که در زمانه مستقبل مستفاد است؛ زیراچه امر کرده نبی شود، پچیزے که گذشتہ است، چه دریں امر تکلیف ما لا بیطاق است، وهم چنین کرده نبی شود با یجاد موجود فی الحال که محل است. (ت) **چوں خواهی**: ایں بهم بجهت مناسبت میان فرع واصل. **علامت**: یعنی تاء را که علامت مضارع حاضر است. **حذف**: تا التباس نبی شود مضارع در حال وقف. **ساکن**: چونکه اصل در افعال بسب فقدان معانی موجبه اعراب بناست، و مضارع بسب مشابهت تمامه با اسم فاعل معرف کرده شده بود، چوں علامت مضارع حذف کرده شد آن مشابهت تمامه نیز باقی نمانده، پس باز همان بناء عود کرد، و معلوم است که اصل در مبنی سکون است، پس از این وجه ساکن کرده شده. (قتویجی)

ساقط: زیرا چه اگر ساقط نشود، معلوم نخواهد شد که ایں سکون بجهت بنای امر سیده است یا همان سکون است که از پیشتر حاصل است. (ش) **همزه و صل مکور**: یعنی بجائے علت مضارع که حذف کرده شد همزه و صل مکور در آرتا ابتداء بسکون که از ممنوعات است لازم نیاید، وایں همزه را همزه و صل بدیں وجوه گویند که ایں همزه ما قبل خود را بعده خویش و صل میازد، واطف ایس است که خود از میان هر دو بیرون میگذرد. **چول از تسمیع اسم**: چوں خواستند که از تسمیع و تضرب بنای امر حاضر معروف سازند، تائی علامتِ مضارع را حذف کردند، بعد ش سین و ضاد ساکن مانند نظر کردن بر عین کلمه که در تسمیع مفتوح است و در تضرب مکور است، همزه و صل مکور در اول کلمه آوردند و آخر را ساکن کردند، اسمیع و اضرب شد.

تَضْرِبُ أَصْرَبْ، وَأَگْرَ باشَد ساقِط شود چوں: از تَرْمِيْ اَرْم وَاز تَحْشَى اَخْشَ، وَأَگْ عَيْنَ كَلْمَه مضموم باشد، همزه و صل مضموم در اول او در آر، و آخر راساکن کن اگر حرف علت نباشد چوں:

الرجعي: شیخ ابوالحسن الخشن ترسیمان
ای: جای علامت مضارع

از تَنْصُرُ اُنْصُرْ، وَأَگْ باشَد ساقِط شود چوں: از تَدْعُوْ اَدْعُ، چوں خواهی که امر حاضر مجهول وامر غائب معروف یا مجهول بنا کنی، لام امر مکور در اول او در آر، و آخر او جزم کن اگر حرف علت نباشد، وَأَگْ باشَد ساقِط شود چوں: لِيَدْعُ لِيَرْم لِيَخْشَ، وَنُون تا کید چنانچه در مضارع می آید در امر نیز می آید، و در امر نون اعرابی هم ساقِط شود.

بحث امر حاضر معروف

إفعَلْنَ	إفعَلَا	إفعَلِيْ	إفعَلُوا	إفعَلَا	إفعَلْ
----------	---------	----------	----------	---------	--------

بحث امر حاضر مجهول

لِتُفْعَلْنَ	لِتُفْعَلَا	لِتُفْعَلِيْ	لِتُفْعَلُوا	لِتُفْعَلَا	لِتُفْعَلْ
--------------	-------------	--------------	--------------	-------------	------------

وَأَگْ باشَد: و صل مکور نیز از اول یاء و از ثانی الف حرف علت را افگندند. (من) **همزه و صل مضموم:** همزه و صل مضموم باتباع عین کلمه در آوردن. (منه قوچی) **چوں از تنصر انصُر :** [النصرة یاری کردن (قوچی)] تاء علامت مضارع را حذف کرده ما بعد ش راساکن و عین کلمه را مضموم یا قند همزه و صل مضموم در آوردن، و آخر راساکن کردن، انصُر شد. (ت)

ادْعَ: در اصل تَدْعُو بود، ضممه بر واو **ثقل** پنداشته حذف کردن، تَدْعُو بکون واو شد، چوں بنای امر حاضر معروف خواستند، تائے علامت مضارع را حذف کردن، وما بعد ش راساکن یا قند و عین کلمه را مضموم همزه و صل مضموم در اول کلمه در آوردن، و آخر او حرف علت شد، قطع شد، اَدْعُ شد. (ت) **لَام امر :** سوال: لام امر هر اول کلمه چرا آوردن؟ جواب: تا از ابتدائے تکم معلوم شود که ایس نوع دیگر است از کلام. سوال: لام امر چرا مکور باشد؟ جواب: بسب مشابهت او بلام جاره در اختصاص عمل، و نیز تفرق شود در لام امر و لام تاکید. (ت) **امر نون اعرابی:** زیراچه او بدل اعراب است یارفع، و هرگاه اعراب وقت بنای ساقط می شود، و نون اعرابی امر ساقط می شود. (ش) **أَفْعَلْ:** بکن توکیت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکور حاضر بحث امر حاضر معروف. **لِتُفْعَلْ:** باید که کرده شوی توکیت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکور حاضر مجهول.

بحث امر غائب معروف

لِيَفْعُلْنَ	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلْ	لِيَفْعَلُوا	لِيَفْعَلَا	لِيَفْعَلْ
--------------	-------------	------------	--------------	-------------	------------

بحث امر غائب مجہول

لِيَفْعَلُ	لِأْفَعَلْ	لِيَفْعَلْنَ	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلْ	لِيَفْعَلُوا	لِيَفْعَلَا	لِيَفْعَلْ
------------	------------	--------------	-------------	------------	--------------	-------------	------------

بحث امر حاضر معروف بانوں ٹقیلہ

إِفْعَلْنَا	إِفْعَالَنَ	إِفْعَلْنَ	إِفْعَلْنَ	إِفْعَالَنَ	إِفْعَلَنَ
-------------	-------------	------------	------------	-------------	------------

بحث امر حاضر مجہول بانوں ٹقیلہ

لِتُفْعَلَنَانَ	لِتُفْعَالَنَ	لِتُفْعَلِنَ	لِتُفْعَلْنَ	لِتُفْعَالَنَ	لِتُفْعَلَنَ
-----------------	---------------	--------------	--------------	---------------	--------------

بحث امر غائب معروف بانوں ٹقیلہ

لِنَفْعَلَنَ	لِأْفَعَلَنَ	لِتَفْعَلَنَ	لِتَفْعَلَنَ	لِيَفْعَلَنَ	لِيَفْعَلَنَ
--------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

بحث امر غائب مجہول بانوں ٹقیلہ

لِنَفْعَلَنَ	لِأْفَعَلَنَ	لِتَفْعَلَنَ	لِتَفْعَلَنَ	لِيَفْعَلَنَ	لِيَفْعَلَنَ
--------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

لِيَفْعَلُ: [باید کہ بجند آں یک مرد در زمان آئینہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث امر غائب معروف۔] سوال: علامت مضارع از امر حاضر مجہول چرا حذف شد؟ جواب: برائے ایس کہ قلیل الاستعمال است، پس زیادت حرفاً و مضافات نہ دارو.

لِيَفْعَلُ: باید کہ کردہ شود آں یک مرد در زمانہ آئینہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث امر غائب مجہول.

أَفْعَلَنَ: ہر آئینہ بکن توکیت مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکور حاضر بحث امر حاضر معروف بانوں ٹقیلہ۔ (منہ)

لِتَفْعَلَنَ: ہر آئینہ باید کہ کردہ شوی توکیت مرد در زمانہ آئینہ صیغہ واحد مذکور حاضر بحث امر حاضر مجہول بانوں ٹقیلہ۔ (قتوی عم فیضہ)

لِيَفْعَلَنَ: ہر آئینہ باید کہ بجند آں یک مرد در زمان آئینہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث امر غائب معروف بانوں ٹقیلہ۔ (قتوی)

لِيَفْعَلَنَ: ہر آئینہ باید کہ کردہ شود آں یک مرد در زمانہ آئینہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث امر غائب مجہول بانوں ٹقیلہ۔

بحث امر حاضر معروف بانوں خفیفہ

افعلن	افعلن	افعلن
-------	-------	-------

بحث امر حاضر مجہول بانوں خفیفہ

لتفعلن	لتفعلن	لتفعلن
--------	--------	--------

بحث امر غائب معروف بانوں خفیفہ

لنفعلن	لاؤفعلن	لتفعلن	لیفعلن	لیفعلن
--------	---------	--------	--------	--------

بحث امر غائب مجہول بانوں خفیفہ

لنفعلن	لاؤفعلن	لتفعلن	لیفعلن	لیفعلن
--------	---------	--------	--------	--------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث امر بود، چوں خواہی کہ نہی بنا کنی پس لائے نہی در اول فعل مستقبل در آر، ولاۓ نہی در آخر اور پنج محل جزم کند مثل "لم" اگر در آخر او حرف علت نباشد، ....

افعلن: ہر آئینہ بکن تو یک مرد در زمانہ آئینہ صیغہ واحد مذکور حاضر بحث امر حاضر معروف بانوں خفیفہ۔ **لتفعلن:** ہر آئینہ باید کہ کردہ شوی تو یک مرد در زمانہ آئینہ صیغہ واحد مذکور حاضر بحث امر حاضر مجہول بانوں خفیفہ۔ **لیفعلن:** ہر آئینہ باید کہ بجند آں یک مرد در زمانہ آئینہ، صیغہ واحد مذکور غائب بحث امر غائب معروف بانوں خفیفہ۔ (من) **لیفعلن:** ہر آئینہ باید کہ کردہ شود آں یک مرد در زمان آئینہ ہصیغہ واحد مذکور غائب بحث امر حاضر مجہول بانوں خفیفہ۔ **نہی بنا کنی:** [آں فعل است کہ طلب کردہ شود باں ترک فعل از فاعل] سوال: ایں چنیں افعال را نہی چرانا میدند؟ جواب: زیراچہ نہی در لغت بمعنی بازداشت است از کار و گفتار، کذافی "الصراح"۔ (من) سوال: بحث امر رابر بحث نہی در ذکر چرا مقدم کردن؟ جواب: بر نہی حرفا نہی کہ مفید معنی عدم است داخل است نہ بر امر، وجودی مقدم است بر عدمی باعتبار شرف۔ **پس لائے نہی:** ایں قید احترازی است بر اے اخراج لائے نہی۔ **محل جزم:** سوال: لائے نہی راچرا جزم کند؟ جواب: لائے نہی مشابہ است بلام امر؛ زیراچہ لام امر بر اے طلب فعل است، ولاۓ نہی بر اے طلب ترک، پس ہر دو شریک شدند در طلب، لہذا عمل او نمودند قد یکفی بھذا القدر۔

نہی بانوں ثقیلہ و ...

واگر باشد ساقط گرداند چوں: لَا تَدْعُ و لَا تَرْمِ و لَا تَخْشَ، واز ہفت محل نون اعرابی را ہم دور نماید، و در دو محل در لفظ ہیچ عمل نکند، و نون تا کید چنانچہ در مضارع می آید، هم بر اس طریق در نہی نیزمی آید.

یعنی در جمع مذکون ش غائب و حاضر

بحث نہی حاضر معروف

لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلِيْ	لَا تَفْعَلُوْا	لَا تَفْعَلَأْ	لَا تَفْعَلْ
----------------	---------------	----------------	-----------------	----------------	--------------

بحث نہی حاضر مجہول

لَا تُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلَا	لَا تُفْعَلِيْ	لَا تُفْعَلُوْا	لَا تُفْعَلَأْ	لَا تُفْعَلْ
----------------	---------------	----------------	-----------------	----------------	--------------

بحث نہی غائب معروف

لَا يَفْعَلْنَ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلِيْ	لَا يَفْعَلُوْا	لَا يَفْعَلَأْ	لَا يَفْعَلْ
----------------	---------------	----------------	-----------------	----------------	--------------

بحث نہی غائب مجہول

لَا يُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلَا	لَا يُفْعَلِيْ	لَا يُفْعَلُوْا	لَا يُفْعَلَأْ	لَا يُفْعَلْ
----------------	---------------	----------------	-----------------	----------------	--------------

بحث نہی حاضر معروف بانوں ثقیلہ

لَا تَفْعَلَنَانَ	لَا تَفْعَلَانَ	لَا تَفْعَلِنَ	لَا تَفْعَلُنَ	لَا تَفْعَلَانَ	لَا تَفْعَلْنَ
-------------------	-----------------	----------------	----------------	-----------------	----------------

نون اعرابی: چهار مشتیںیہ دو جمع مذکور غائب و حاضر و یکے واحد مؤنث حاضر. **دور نماید:** زیرا کہ نون اعرابی بدلت اعراب رفع است، وہر گاہ لائے نہی اعراب راحذف می کند، پس نون اعرابی را ہم دور نماید۔ (محمد عسکری قتوچی) **در نہی:** برائے تا کید طلب ترک فعل۔ **لَا تَفْعَلْ:** ممکن توکیک مرد در زمان آئیندہ صیغہ واحد مذکور بحث نہی حاضر معروف، والباقي علی هذا۔

لَا تُفْعَلْ: کرده مشتوکیک مرد در زمان آئیندہ صیغہ واحد مذکور بحث نہی حاضر مجہول۔ **لَا يَفْعَلْ:** نہ کند آں یک مرد در زمان آئیندہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث نہی غائب معروف ایغ۔ **لَا يُفْعَلْ:** کرده نشود آں یک مرد در زمان آئیندہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث نہی غائب مجہول۔ **لَا تَفْعَلَنَ:** زنہار ممکن توکیک مرد در زمان آئیندہ صیغہ واحد مذکور حاضر بحث نہی حاضر معروف بانوں ثقیلہ، والباقي علی هذا۔

بحث نبی حاضر مجھوں بانوں ٹھیلیہ

لَا تُفْعَلَنَّا	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ
------------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

بحث نبی غائب معروف بانوں ٹھیلیہ

لَا يَفْعَلَنَّا	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا يَفْعَلَنَّ	لَا يَفْعَلَنَّ	لَا يَفْعَلَنَّ
			لَا أَفْعَلَنَّ	لَا نَفْعَلَنَّ

بحث نبی غائب مجھوں بانوں ٹھیلیہ

لَا يُفْعَلَنَّا	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ
			لَا نُفْعَلَنَّ	لَا أُفْعَلَنَّ

بحث نبی حاضر معروف بانوں خفیہ

لَا تَفْعَلَنْ	لَا تَفْعَلَنْ	لَا تَفْعَلَنْ
----------------	----------------	----------------

بحث نبی حاضر مجھوں بانوں خفیہ

لَا تُفْعَلَنْ	لَا تُفْعَلَنْ	لَا تُفْعَلَنْ
----------------	----------------	----------------

بحث نبی غائب معروف بانوں خفیہ

لَا نَفْعَلَنْ	لَا أَفْعَلَنْ	لَا تَفْعَلَنْ	لَا يَفْعَلَنْ	لَا يُفْعَلَنْ
----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

لَا تُفْعَلَنْ: زنہار کردہ مشتوکیت مرد در زمان آئینہ صیغہ واحد مذکور حاضر بحث نبی حاضر مجھوں بانوں ٹھیلیہ۔ **لَا يَفْعَلَنْ:** زنہار

نه کند آس یک مرد در زمانہ آئینہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث نبی غائب معروف بانوں ٹھیلیہ۔ (منہ) **لَا يُفْعَلَنْ:** زنہار کردہ نشود آس یک مرد در زمان آئینہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث نبی غائب مجھوں بانوں ٹھیلیہ، والباقي علی هذا۔

لَا تَفْعَلَنْ: زنہار مکن توکیت مرد در زمان آئینہ صیغہ واحد مذکور حاضر بحث نبی حاضر معروف بانوں خفیہ۔ منہ۔

لَا تُفْعَلَنْ: زنہار کردہ مشتوکیت مرد در زمان آئینہ صیغہ واحد مذکور حاضر بحث نبی حاضر مجھوں بانوں خفیہ۔ (منہ)

لَا يَفْعَلَنْ: زنہار نکند آس یک مرد در زمان آئینہ صیغہ واحد مذکور غائب بحث نبی غائب معروف بانوں خفیہ۔

بحث نبی غائب مجھول بانوں خفیفہ

لَا نُفْعَلُنَّ	لَا أُفْعَلُنَّ	لَا تُفْعَلُنَّ	لَا يُفْعَلُنَّ	لَا يُفْعَلُنَّ
-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث نبی بود، چوں خواہی کہ اسم فاعل بنائی، اسم فاعل گرفتہ می شود از فعل مضارع معروف، پس علامتِ مضارع را حذف کن، بعد ازاں فاءِ کلمہ رافتہ ده، و میانِ فاو عین الف فاعل در آر، و عین کلمہ را کسرہ ده، و لام کلمہ را تنوین زیادہ کن، تا اسم فاعل گردد.

بحث اسم فاعل

فَاعِلَاتٌ	فَاعِلَاتِانِ	فَاعِلَةٌ	فَاعِلُونَ	فَاعِلَانِ	فَاعِلٌ
------------	---------------	-----------	------------	------------	---------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم فاعل بود، چوں خواہی کہ اسم مفعول بنائی، اسم مفعول ساختہ می شود از فعل مضارع مجھول، پس علامتِ مضارع را حذف کن، بعد ازاں میم مفتوح مفعول در اول او در آر،

لَا يُفْعَلُنَّ: زنہار نکرده شود آس یک مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکور غائب مجھول بانوں خفیفہ.

اسم فاعل: سوال: تعریف اسم فاعل چیست؟ جواب: اسم فاعل اسے است کہ مشتق باشد از مضارع، تادلالت کندبر ذاتے کہ قائم باشد آپ فعل بمعنی حدوث بدون لحاظ تفصیل وزیادت او بر چیز دیگر. **علامتِ مضارع:** علامتِ مضارع را بدیں وجہ حذف کر دند کہ اسم فاعل مضارع نیست، پس علامتیں نیز درونخواہد ماند. **کسرہ:** اگر فتحہ باشد یا ضمه ورنہ بحال خود باید گذاشت.

تنوین زیادہ کن: [زیرا چہ تنوین خاصہ اسم است] تنوین عبارت است از نون ساکن زائد کہ تابع حرکت اخیرہ باشد و در کتابت نیاید.

فَاعِلٌ: کننہ یک مرد صیغہ واحد مذکور بحث اسم فاعل، وقس البواقی علی هدا. **اسم مفعول:** اسم مفعول اسے است کہ مشتق باشد از فعل مضارع مجھول تادلالت کندبر چیزے کہ بروحدت واقع شود بلا لحاظ تفضیل بر دیگرے.

فعل مضارع: بجهت مناسبت میانِ ہر دو درینکہ ہر دو منسوب شوند بسوئے مفعول. **میم مفتوح:** سوال: میم رافتہ چرا دا دند؟ جواب: زیرا چہ فتح اخف الحركات است. **دراویں:** اے، بجائے علامتِ مضارع.

و عین کلمہ راضمہ ده، و میان عین ولام واو مفعول در آر، ولام کلمہ را تنوین ده، تا اسم مفعول گردد.
زیرا چ توین خاصه اسم است

بحث اسم مفعول

مَفْعُولَاتٌ	مَفْعُولَاتِانِ	مَفْعُولَةٌ	مَفْعُولُونَ	مَفْعُولَانِ	مَفْعُولٌ
--------------	-----------------	-------------	--------------	--------------	-----------

تتمه در بیان اسم ظرف واسم آله واسم تفضیل فصل

چوں خواهی که اسم ظرف زمان و مکان بنائی، علامت مضارع را حذف کن، و میم مفتوح در اول او
در آر، و عین کلمه را فتحه ده اگر مضموم باشد، ورنہ بحالش بگذار، ولام کلمہ را تنوین ملحق کن، تا اسم
زیرا که توین خاصه اسم است

ببب خفت نقره

زمان و مکان گردد.

بحث اسم ظرف

مَفَاعِلُ	مَفْعَلَانِ	مَفْعَلٌ
-----------	-------------	----------

ضد ده: اگر مفتوح باشد یا مکور، ورنہ بحال خود بگذارند. **در آر:** مراد از آوردن واو مفعول پیدا کردن و اوست؛ زیرا که مفعل بضم عین در کلام قوم بدون تاء یافت نشد، لہذا ضممه عین کلمه را الشابع کردن واو پیدا شد. (ش) **مَفْعُول:** کرده شد یک مرد صیغه واحد مذکور بحث اسم مفعول. **اسم ظرف:** سوال: تعریف اسم ظرف چیست؟ جواب: اسے ست که ساخته شود از فعل مضارع، تا دلالت کند بر زمان و قوع حدوث یا مکان و قوع حدوث. (ت)

مکان: باید دانست که ظرف بر دو نوع است: ۱- ظرف زمان ۲- ظرف مکان. ظرف زمان آنست که بجواب سوال "متی" واقع شود مثلاً متی الصوم آیی فی رمضان، و ظرف مکان آنست که بجواب سوال آینی واقع شود چوں آین الأسد آیی فی الصحراء. **علامت مضارع:** سوال: ظرف از فعل مضارع چرا می گیرند؟ جواب: برای مناسبت میان هر دو در حرکات و سکنات. **میم مفتوح:** سوال: باز دیاد میم مفتوح موجب التباس با مصدر میمی گشت، پس چرا میم را زائد کردن؟ جواب: التباس میمی بجهت قلت مصدر میمی جائز داشته شد. **مَفْعَل:** یک جائے کردن و یک زمانه کردن صیغه واحد بحث اسم ظرف.

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم ظرف بود، چوں خواہی کہ اسم آله بنائی، علامتِ مضارع را حذف کن و میم مکسور در اول او در آر، و عین کلمہ رافتہ دہ اگر مفتوح نباشد، ولام کلمہ راتنوں ملحق ساز، تا اسی وجہ علامتِ مضارع ای مضموم باشد یا مکسور ای مضموم باشد یا مکسور اسیم آله کہ اگر بعد عین کلمہ الف آری، و یا پس لاام تازیادہ کنی دو صیغہ دیگر اسم آله کہ اکثر موافق قیاس سنت، پدیدی آید.

بحث اسم آله

مفعَلَيْلُ	مِفْعَالَانِ	مِفْعَلَتَانِ	مِفَاعِلُ	وِمِفْعَالُ	مِفَاعِلَانِ	مِفْعَلَةً	مِفْعَلٌ
------------	--------------	---------------	-----------	-------------	--------------	------------	----------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم آله بود، چوں خواہی کہ اسم **تفضیل** بنائی، علامتِ مضارع را حذف کن و همزہ اسم **تفضیل** در اول او در آر، و عین کلمہ رافتہ دہ اگر مفتوح نباشد، ولام راتنوں مده، ایں طریق بنائے اسم **تفضیل** برائے مذکور است، اما چوں صیغہ مونث بنائی، بعد حذفِ علامتِ مضارع فاء را .....
.....

اسم آله: اسم آله اسے سنت کہ ساختہ می شود از فعلِ مضارع تا دلالت کند بر واسطہ فعل ای چیز یک بذریعہ استعانت او فعل از فعل صادر شود، و علامہ تقیازانی نوشتہ است کہ آله نبی شود مگر در افعال متعدد یہ علاجیہ کہ اڑش تا بفعول رسد. (منہ)

مفتوح نباشد: اگر مفتوح باشد بحالت خود بگذار. **مفعَل**: یک آله کردن صینہ واحد بحث اسم آله، وقس البواقی علی هذا.

اسم تفضیل: سوال: تعریف اسم تفضیل چیست؟ جواب: اسم تفضیل آس اسے است کہ گرفتہ می شود از مضارع معروف برائے دلالت بر چیزے کہ موصوف است بر زیادت بر مأخذ بر غیر خود، و آس برائے فعل آید مطردا.

و همزہ اسم تفضیل: یعنی آنچہ بعد حذف علامتِ مضارع باقی ماندہ است، در او لش همزہ اسم تفضیل در آر. **در اول**: همزہ در اول اسم تفضیل بدیں غرض زائد کردہ شود تا اول کلمہ یا از عنقاویں تکلم معلوم می شود کہ ایں اسم تفضیل است.

مفتوح: یعنی مضموم باشد یا مکسور. **تقوین مده**: زیرا کہ تقوین بر اسم تفضیل نیا یہ.

ضمہ ده، وعین راساکن، وبعد لام الف مقصورہ لاحق کن، ولام کلمہ رافتہ ده، تا اسم تفضیل تاکہ تعادل شود
موئنث گردو.

بحث اسم تفضیل

فُعلٌ	فُعلیاتُ	فُعلیانِ	فُعلی	أَفَاعِلُ	أَفْعَلُونَ	أَفْعَالَانِ	أَفْعَلُ
-------	----------	----------	-------	-----------	-------------	--------------	----------

تتمت

ضمہ ده: زیرا کہ چوں علامتِ مضارع را بسببِ قوع تغیر در صیغہ مضارع حذف کر دند فاءِ کلمہ ساکن ماند و زائد کروں حرفاً بجهتِ انحطاط درجہ موئنث از درجہ مناسبت نیفتاد، لہذا حرکات فاءِ کلمہ را ترجیح داوند، چوں ضمہ قوی است، واول کلمہ متحمل آں سے تو اندر شد، لہذا ضمہ را اختیار کر دند.

الف مقصورہ: الف مقصورہ کہ علامتِ تانیست است آں افعے است کہ بعد او ہمزہ نباشد. **لام کلمہ:** و چوں ما قبل الف فتحہ باید، لہذا لام کلمہ را لخ. **أَفعُل:** کننده تریکٹ مرد صیغہ واحد مذکور بحث اسم تفضیل.

منتشر شعب من

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلوة والسلام على رسوله محمد وآلته وأصحابه أجمعين.

بدال - أَسْعَدْكَ اللَّهُ تَعَالَى فِي الدَّارِينَ - كَهْ جَمْلَهْ اَفْعَالْ مُتَصْرَفَهْ وَاسْمَاءَ مُمْتَكَنَهْ اَزْرَوَهْ تَرْكِيبْ حَرْوَفْ اَصْلَى بِرْ دُوْ گُونَهْ اَسْتْ : ثَلَاثَى وَرْ بَاعِى ، اَمَا ثَلَاثَى آَلْ باشَدْ كَهْ درْ ماضِى اوْ سَهْ حَرْفْ اَصْلَى باشَدْ چُولْ : نَصَرَ وَضَرَبَ ، وَرْ بَاعِى آَلْ باشَدْ كَهْ درْ ماضِى اوْ چَهَارْ حَرْفْ اَصْلَى باشَدْ چُولْ : بَعْثَرَ ..... مدد کرد آَل یکَنْ مرد زَوْ آَل یکَنْ مرد برَانْجِیخت

والسلام: زيادت لفظ سلام اقتداءً بكلام الملك العلام: **(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوْا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا)** (الأحزاب: ٥٦).

پدان: سوال: مصنف **پدان** "گفت" "بشنو" چرانه گفت؟ جواب: "بدان" تعلق بدل دارد، و "بشنو" تعلق بگوش، و فعل قلب از فعل بگوش آتوی می باشد. سوال: "علم" چرانه گفت؟ جواب: چونکه "علم" لفظ عربی است، و دشوار است برای مبتدیان به تسبت فارسی، لهذا مصنف **پدان** اورا اختیار نه کرد. (قطوی) **أسعدك:** سوال: "أسعد" صیغه ماضی است، معنیش استقبال چرامی گیرند؟ جواب: چند جاماضی بمعنی مستقبل آید چنانچه شاعر گفتند:

آمده ماضی بمعنى مضارع چند جا عطف ماضی بر مضارع در مقام ابتداء

بعد موصول ونداء لفظ حيث وكلما در جزاء وشرط واعطف سردو ما شد در دعا

سوال: چوں مقصود معنی مستقبل بود پس خودش چرایا ورد؟ جواب: برائے تفاؤل یعنی تاباعقبار صورت دلالت کند کہ ایس دعا مقبول شد، و مثل ماضی متحقق الوقوع است۔ (م)

واسم متمکن: [اسم متمکن اسی است که آخر ش جا دهد اعراب و تنوین را. (محمد عسکری قتوی) مراد از اسم متمکن معرب است، و داخل است در ای مصدر و مشتق و جامد. **حروف اصلی**: حروف اصلی آنست که در جمیع متصرفات کلمه یافته شود، و در موازنی برابر فا و عین و لام واقع شود، و آنچه خلاف است اور اغیر اصلی گویند. (قطوی عم فیضه) **رباعی**: رباعی بضم اول منسوب است بسوئے اربعه مفتوح، و همچنین شلاشی بضم اول منسوب بثلاش و ضم اول از تغیرات نسبت است و منسوب بثلاش و رباعی بضم نیست؛ زیرا که زید بر شلاشی صادر نمی‌آید چه زید منسوب به حرف نیست. (ن) سوال: شلاشی و رباعی قسم فعل و اسم است، و تعریف شلاشی و رباعی =

و عَرْقَبُ. اما ثالثی بر دو گونه است: یکه مجرد که در ماضی او حرف زائد نباشد، و دیگر مزید فیه که در العرقب پے کردن. (تاج المصادر) ماضی او حروف زائد نیز باشد. اما آنکه در حروف زائد نباشد آس نیز بر دو گونه است، یکه مطرد که وزن او بیشتر آید، و دیگر شاذ که وزن او کمتر آید، اما مطرد را **نیخ باب** است:

باب اول: بر وزن فَعَلٌ يَفْعَلُ بفتح العين في الماضي، وضمها في الغابر چوں: النصر
مضارع
والنصرة ياري کردن.

تصريفه:

<p>نَصَرَ يَنْصُرُ نَصْرًا فَهُوَ نَاصِرٌ وَنُصْرٌ يَنْصُرُ نَصْرًا فَهُوَ مَنْصُورٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَنْصُرٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ</p> <p>ماضی معروف مضارع معروف اسم فاعل ماضی مجهول مضارع مجهول اسم مفعول امر حاضر معروف امر حاضر معروف</p> <p>لَا تَنْصُرِ الظَّرْفُ مِنْهُ مَنْصُرٌ وَالْأَلَّةُ مِنْهُ مَنْصُرٌ وَمَنْصَرَةٌ وَمَنْصَارٌ وَتَنْتَهِيهِمَا مَنْصَرَانِ</p> <p>لای معروف این ام ال صفری این ام ال وسطی تثنیه این ام ظرف</p> <p>وَمَنْصَرَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَنَاصِرٌ وَمَنَاصِيرٌ أَفْعَلَ التَّفْضِيلَ مِنْهُ أَنْصُرٌ وَالْمَؤْنَثُ مِنْهُ نُصْرَى</p> <p>تثنیه این ام ال این ام ال واحدند کرام تفضیل</p> <p>وَتَنْتَهِيهِمَا أَنْصَرَانِ وَنُصْرَيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَنْصَرُونَ وَأَنَاصِرٌ وَنُصْرٌ وَنُصْرَيَاتٌ.</p> <p>صیغه جمع مذکور بحث این ام تفضیل</p>
--

= مخصوص است ب فعل؛ زیرا که جامد از اسمائے متهمکن ماضی ندارد. جواب: مراد از اسمائے متهمکن اینجا فقط مصدر و مشتق است، بد لیل عدم ذکر جامد دریں کتاب. (ش)

یکه مجرد: اسم مفعول از تحرید بمعنى برہنہ کردن یعنی آس فعل که ماضیش خالی باشد از حروف زائد. **حروف زائد:** [مراد از حرف جنس حرفست تاشامل بود متعدد را.] پدانکه حروف زائد در کلام عرب حسب قاعده ده اند مجموع عش اللیوم تنساه.

یکه مطرد: اسم فاعل است از اطراو بمعنى پس یک دیگر آمدن و روای شدن. (ک) **في الغابر إلخ:** بر معنی باقی، و مضارع را ازیں جهت غابر گویند که چوں ازمنه شلاش ماضی را دور کردند مضارع باقی ماند. **والنصرة:** التصرف بمعنى گردانیدن.

نصر: یاری کردن آس یک مدد زمانه گذشتہ صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف. **مناصر:** جمع اسم ظرف و دو صیغه اول اسم آله، و متناصیر: جمع اسم آله کبری یعنی مُنْصَارٌ. **نصری:** صیغه تثنیه مؤنث بحث اسم تفضیل.

أنصاران: صیغه تثنیه مذکور بحث اسم تفضیل. **نصریان:** صیغه تثنیه مؤنث بحث اسم تفضیل. **أناصِرٌ:** صیغه جمع مذکور بحث اسم تفضیل. **نصر:** صیغه جمع مؤنث بحث اسم تفضیل.

الطلب: جستن، الدخول: در آمدن، القتل: كشتن، الفتل: تافتن.

باب دوم: بروزان فعل يفعل بفتح العين في الماضي وكسرها في الغابر چوں: الضرب ...
والضربة: زدن ور فتن بر روئے زین، وپدید کردن مثل.

تصریفه:

گردان الضرب. (من)

ضرَبَ يَضْرِبُ ضَرَبَا فَهُوَ ضَارِبٌ وَضُرِبُ يُضْرِبُ ضَرَبَا فَذَاكَ مَضْرُوبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ
إِضْرِبُ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَضْرِبُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَضْرِبٌ وَالْأَلْهَامُ مِنْهُ مِضْرَبٌ وَمِضْرَبَةٌ
وَمِضْرَابٌ وَتَشْتِيهِمَا مَضْرِبَانِ وَمِضْرَبَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَضَارِبٌ وَمَضَارِبٌ أَفْعَلُ
التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَضْرَبُ وَالْمَؤْنَثُ مِنْهُ ضُرْبَى وَتَشْتِيهِمَا أَضْرَبَانِ وَضُرْبَيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا
أَضْرَبُونَ وَأَضَارِبُ وَضُرَبُ وَضُرَبَيَاتُ.

الغسل: شستن، الغلب: غلبه کردن، الظلم: ستم کردن، الفصل: جدا کردن.

باب سوم: بروزان فعل يفعل بكسر العين في الماضي وفتحها في الغابر چوں: السمع .....
فتح عین در مضارع

الفتل: مصنف لله ایں را ز باب نصر شمرده، و در کتب معتره لغت مثل "قاموس" و "مشہی الارب" و "تاج المصادر" از باب ضرب یزرب است. **وكسرها:** اے و کسر عین در مضارع. **الضرب:** رفتن بر روئے زین در "تاج المصادر" و ر بیان معنی ضرب رفتن را بقید روئے زین مقید نه کرده، واژ "قاموس" مفهوم گردد که ضرب در قاعده: ضرب فی الارض بمعنی مطلق رفتن، بهر حال قید بر روئے زین در مفهوم ضرب دریں کتب معتره نیست. (ت)

وپدید: یعنی آوردن و بیان کردن مثل در "صراح" ست الضرب زدن و مثل آوردن، قوله تعالی: (وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا)
(الحل: ۲۷) اے و صَفَّ وَيَّنَ، پس ظاہر عبارت "منتخب" و "صراح" مشعر بر آست که مثل داخل باشد بمعنى ضرب، واژ ظاہر "پیش العلوم" مستفاد می شود که مثل از معنی ضرب خارج است، و "تاج المصادر" نیز موید پیش العلوم است، من شاء الإطلاع فلیرجع منه. (مولوی حکیم سید محمد عسکری قزوی) **الغسل:** بافتح، وبالضم نیز آید.

بكسر العین: سوال: چوں مصنف از ابواب مطرد و باب مفتوح العین ماضی ذکر کرد بعد آنها نوشتن باب فتح که نیز مفتوح العین است مناسب بود پس باب بكسر عین ماضی راچرا مقدم ساخت؟ جواب: ابواب ثلاثي مجرد دونوع باشد اصول و فروع: =

والسماع: شنیدن و گوش فرداشتن.

تصریفه:

سمع یسمع سمعاً فهו سامع و سمع یسمع سمعاً فهו مسموعُ الأمر منه اسمع والنهي
 عنه لا تسمع الظرف منه مسمع والآلة منه مسمع وسمعة وسماع وتشیتهما
 مسمعان وسمعان والجمع منهما مسامع وسمائیع أفعل التفضیل منه اسمع
 والمؤنث منه سمعی وتشیتهما اسمعان وسمعیان والجمع منهما اسماعون وأسامع
 وسمع وسمعیات.

العلم: دانستن، الفهم: دریافت، الحفظ: نگاهداشتن، الشهادة: گواهی دادن، الحمد:
 ستودن، الجهل: نادانستن.
فتح الجيم

= اصول آنکه حرکت عین ما پیش خالق حرکت عین مستقبل باشد تا تناقض لفظی دلالت کند بر تناقض معنوی، آن سه باب است: نصر ضرب سمع، وفروع آنکه چنان نباشد، آن نیز است: فتح کرم حبیب، اصول بر فروع از روئے رتبه مقدم است، لہذا مصنف فتح سمع را بر فتح مقدم ساخت، تابع فراغ بیان اصول بر فروع پردازد.

سوال: برای تقدیر باید که فضل بفضل بکسر عین ماضی وضم آس در مضارع و کاد یکاد بضم عین ماضی وفتح عین مضارع از اصول ابواب باشد و چنان نیست؟ جواب: جمله ابواب ثلاثی مجرد تردد محققین شش اند، وایس هر دو باب که ماخوذ از ابواب سابق هستند از ابواب مستقله جداگانه نیست، لہذا در کتب معترفه صرف ابواب ثلاثی مجرد شش گفته، وایس دو باب را از ابواب او نشرده. (ازت)

والسماع: یعنی سمع وسماع که مصدر است و معنی دارد: یک شنیدن عام از یکه توجه به سمع باشد یا نه باشد. دوم گوش فرداشتن، یعنی حاسه گوش را مائل و متوجه ساقین عام از این که متوجه الیه مسحی شود یا نه شود، وباش معنی مرادف ایجاد است.

العلم: سوال: در علم و فهم چیز فرق است یا نه؟ جواب: نه، علم عین دریافت قلبی است، و دریافت قلبی عین علم است، لہذا در کتب لغت تفسیر فهم و علم بدانستن واقع شده، و تمیز یکه از دیگرے در معنی نیامده.

الفهم: در فارسی یعنی فهمیدن که عبارت است از دریافت و شناخت قلبی. (منه)

باب چهارم: بروزن فعل يَفْعُل بفتح العين فيهما چوں: الفتح كشادن.

تصریفه:

فتح يَفْتَح فَتَحًا فَهُوَ فَاتِحٌ وَفُتُحٌ يُفْتَحُ فَتَحًا فَذَاكَ مَفْتُوحٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِفْتَحْ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَفْتَحْ
الظَّرْفُ مِنْهُ مَفْتَحٌ وَالْأَلْأَةُ مِنْهُ مِفْتَحٌ وَمَفْتَحَةٌ وَمَفْتَاحٌ وَتَشْتِيهِمَا مَفْتَحَانِ وَمَفْتَحَانِ
وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَفَاتِحٌ وَمَفَاتِيحٌ أَفْعَلَ التَّفْضِيلَ مِنْهُ أَفْتَحْ وَالْمَؤْنَثُ مِنْهُ فُتَحٌ وَتَشْتِيهِمَا
أَفْتَحَانِ وَفُتَحَيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَفْتَحُونَ وَأَفَاتِحُ وَفُتَحٌ وَفُتَحَيَاتٌ.

المَنْعُ: بازداشتَن، الصَّبَغُ: رَنْگَ کردن، الرَّهْنُ: گروداشتَن، السَّلْخُ: پوست کشیدن.

بدانکه هر فعلیکه بریں وزن آید بجائے عین فعل یالام فعل او حرفاً باشد از حروف حلق و حروف
ای بفتح عین ماضی و مضارع

باب چهارم: چوں مصنف از بیان ابواب اصول فراعنت نمود در بیان ابواب فروع شروع فرمود بجهت خفت فتح مفتوح العینین را بر هر دو دیگر مقدم ساخت، و من بعد در بیان کردم به جهت کثر توش به نسبت حسیب همپرداخت. بدانکه صحیح ازیں باب جز حسیب یحسیب و نعم ینعم و دیگر نیامده است. **فعل يَفْعُل**: بفتح العین فيهما. فائدہ: عدمه واصل تناقض حرکت عین مضارع با حرکت عین ماضی است، پس اصل در عین مضارع فعل بفتح عین آس است که مکور آید یا مضموم عام ازیں که کلمه ذی حلقوی باشد مثل: نَرَعَ يَنْتَرُعُ وَكَلَعَ يَنْلَعُ، یا غیر ذی حلقوی باشد مثل: ضَرَبَ يَضْرِبُ وَنَصَرَ يَنْصُرُ. ای مذاہب اکثر است، بعض گفته اند که اگر فعل متعددی باشد اصل در ای کسره است نحو: یضرب و لآ ضمہ چوں: یَسْعُدُ. و فراء گفته: که کسره داده شود، و ابو حیان گفته: که مختار نزد من آنست که مسموع و قوف بر سایع باشد، و در غیر مسموع کسره و ضمہ هر دو جائز است. **فتحَى**: اسم مبالغه ازیں فتح است بمعنی بسیار کشاینده. **الصَّبَغُ**: بفتح صاد مشهور است و از "قاموس" بکسر صاد مستفاد می شود، و ایں هم معلوم می شود که صبغ از فتح و ضرب و نصر هر سه می آید. (مولوی حکیم محمد عسکری قزوینی) **فعیلک**: هر فعلیکه بریں آید یعنی آمدن فعل بروزن فتح یافتح مشروط است بآنکه عین یالام او حرفاً از حروف حلق باشد، اے اگر در عین یالام حرف حلق باشد، پس وارد نخواهد شد که در دَخَلَ يَدْخُلُ و سَمَعَ يَسْمَعُ وَغَيْرِه حرف حلق است و فتح عینین نیست؛ زیرا که شرط فتح عینین حرف حلق است نه شرط حرف حلق فتح عینین، پس جائیکه حرف حلق باشد فتح عینین نیز باشد نه ایں که هر جا که حرف حلق باشد فتح عینین نیز باشد. (ت) سوال: مصنف خاصیت ایوب دیگر بیان نه کرده، پس چرا بیان خاصیت ایں باب تعرض نموده؟ جواب: ایں خاصیت که دریں باب مذکور شد خاصیت لفظی است نه معنوی، و خاصیت لفظی مختص بایں باب است. تخلاف ابواب دیگر.

خلق شش ست: الحاء والخاء والعين والاهاء والهاء والهمزة کہ مجموع دے **أَغْرَحْ خَعَةْ**

از باب مطرد
باشد، أما رَكِنَ يَرَكِنُ وَأَبَيَ يَأْبَى فَشَادُ.

از باب بمعنی انگر کردن

باب پنجم: بروزن فعل یَفْعُلُ بضم العین فیهما. بدائکه ایں باب لازم ست، وبیشتر اسم فاعل ایں باب بروزن فعلی آید چوں: الْكَرْمُ وَالْكَرَامَةُ بزرگ شدن.

تصریفہ:

كَرْمٌ يَكْرُمُ كَرْمًا وَكَرَامَةً فَهُوَ كَرِيمٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَكْرَمٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَكْرُمُ الظَّرْفَ مِنْهُ
مَكْرُمٌ وَالآلَةُ مِنْهُ مِكْرَمٌ وَمِكْرَمَةٌ وَمِكْرَامٌ وَتَشْتِيهِمَا مَكْرَمَانِ وَمِكْرَمَانِ وَالجَمْعُ مِنْهُمَا
مَكَارِمٌ وَمَكَارِيْمٌ أَفْعُلُ التَّفْضِيلَ مِنْهُ أَكْرَمٌ وَالْمَؤْنَثُ مِنْهُ كُرْمَى وَتَشْتِيهِمَا أَكْرَمَانِ
وَكُرْمَيَانِ وَالجَمْعُ مِنْهُمَا أَكْرَمُونَ وَأَكَارِمٌ وَكُرْمٌ وَكُرْمَيَاتُ.

اللطفُ واللطفُ: پاکیزہ شدن، القرب: نزدیک شدن، البعد: دور شدن، الكثرة: بسیار....

الخاء: بدال کہ مخرج ہمزہ وہائے اقصائے حلق ست اے آنچہ قریب بینہ است، و مخرج عین وہائے ممکلتین وسط حلق، و مخرج عین و خائے بمعنی جنتیں اونائے حلق اے متصل بدہان، و شاعرے ایں حرف شفغانہ رابرتیب مخرج لظم ساختہ، شعر:

حرف حلق شش بود اے نور عین ہمزہ باہا حا و خا و عین و غین

سوال: مصنف حروف حلق رابرتیب مخارج چرا انگردہ؟ جواب: مصنف براۓ تسهیل فہم مبتدیاں ترتیب حروف تبھی اختیار کردا، و رعایت ترتیب مخارج نہ نمودہ۔ (ش) **أَغْرَحْ خَعَةْ**: وجہ اختیار ایں مجموعہ کہ معنی ندارد شاید درہن مصنف باشد۔ **رَكِنْ**: بفتحتیں بمعنی میل کردن چیزے۔ **إِنْ بَابْ**: یعنی فعل ایں باب تام و مختص بفاعل خویش باشد بمفعول به نرسد چوں: زید کرم۔ (س) **كَرْمٌ يَكْرُمُ**: بدائکه مادہ موضوع متصرفة از باب کرم یکرم بیشتر براۓ صفات خلقی و طبعی می باشد۔ سوال: صبغ مجہول و مفعول را چرا ذکر نہ کردا؟ جواب: ایں باب لازم ست دور لازم مجہول و مفعول نیاید۔ **كَرِيمٌ**: مبالغہ کرام بروزن زبان بمعنی نیک جوان مرد و بامروت، کرامۃ مؤنث، کرامون جمع۔ (م)

اللطفُ واللطفُ: [باخ]؛ زیرا کہ بالضم بمعنی نرمی نمودن از نصر است چنانکہ از کتب معتبرہ مستقاد می شود۔ [پاکیزہ شدن، دور کتب معتبرہ لغت لطف بالفتح و لطف است کہ از کرم سمت بمعنی خرد و سرزہ شدن است نہ پاکیزہ شدن۔ در "قاموس" است لطف =

شدن. اما شاذ آنکه وزن او کتر آید آنرا سه باب است.

این حکم استقرار است

باب اول: بروزن فعل یَفْعُلُ بكسر العين فيهما. چوں: الحسب والحساب: پنداشت.

این فی الماضي والغایر. (من)

تصریفه:

حَسِبَ يَحْسِبُ حَسِبًا وَ حَسِبَانًا فَهُوَ حَاسِبٌ وَ حُسِبٌ يُحْسَبُ حَسِبًا وَ حَسِبَانًا فذاك
مَحْسُوبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِحْسِبْ وَ النَّهْيُ عَنْهُ لَا تَحْسِبُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَحْسِبٌ وَ الْأَلَّةُ مِنْهُ
مَحْسَبٌ وَ مَحْسِبَةٌ وَ مَحْسَابٌ وَ تَشْتِيهِمَا مَحْسِبَانِ وَ مَحْسِبَانِ وَ الْجَمْعُ مِنْهُمَا مَحَاسِبٌ
وَ مَحَاسِبٌ أَفْعَلَ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَحْسَبٌ وَ الْمَؤْنَثُ مِنْهُ حُسَبٌ وَ تَشْتِيهِمَا أَحْسَبَانِ
وَ حُسَبَانِ وَ الْجَمْعُ مِنْهُمَا أَحْسَبُونَ وَ أَحَاسِبٌ وَ حُسَبٌ وَ حُسَبَانَاتٌ.

بدانکه صحیح از این باب جز حَسِبَ يَحْسِبُ وَ نَعِمَ يَنْعِمُ دیگر نیامده است. النعم والنعمة .....

= ککرم لطفا ولطافة صغیر ودق. ودر "صحاح" گفت: لطف الشيء بالضم يلطف لطافة صغیر فهو لطيف. ودر "شم العلوم" آورده: اللطف واللطافة مصدر اللطيف وهو الصغير. ودر "صراح" نوشته است: لطافت ریزه وخرد شدن چیزی. ودر "تاج" نگاشته: اللطافة خردشدن. (من توریق الشعب)

باب اول: این باب اصل ابواب شاذ است و سوم سه باب فروع دو و باب دیگر که می آید نه از اصول است و نه از فروع، بلکه از ابواب مستقله، چنانکه معلوم خواهد شود. **الحسب والحساب:** بمعنی پنداشت، در کتب معتره لغت یافته نمی شود آرے، حساب: بكسر حاء، محسب بكسر سین و فتح آن بمعنی پنداشت است. ودر "صراح" است: محسبة بكسر سین و فتح آن و حساب بكسر پنداشت، ودر "قاموس" گفت: حسبه کذا محسبة و محسبة و حسبانا بالكسر ظنه. ودر "تاج" نیز همچنین است. (توریق الشعب)

صحیح: صحیح آن باشد که حرف از حروف اصلی و حرف علت و همزه و تصعیف نباشد یعنی دو حرف از یک جنس نباشد.

النعم والنعمة: [بالفتح بناز و نعمت زیست، وبالكسر حاصل بالمصدر. (منتخب اللغات)] بدانکه در "تاج المصادر" نعمة بمعنی خوش عیش شدن از مصادر باب سمع آورده و معنی دیگر نقل نکرده، وازیں معلوم می شود که در نعمت بمعنی خوش عیش شدن نزد او لغت دیگر نباشد، اگر می بود بیان می نمود، و در نعومت بمعنی نرم و نازک شدن چهار لغت است می گوید، ازال جمله فعل یافعل بالكسر فيهما لغت شاذ است، ودر "صراح" نعم ینعم بالكسر فيهما از نعومت می گوید پس نظر ظاهر چنان معلوم می شود که نعم ینعم بالكسر فيهما. نعومت است نعمت نیست، پس ذکر کرون مصنف نعمت را در مصادر مكسور العین فيهما درست نباشد.

خوش عیش شدن.

باب دوم: بر وزن فَعَلَ يَفْعُلُ بكسير العين في الماضي وضمها في الغابر. بدانکه صحیح ازیں
که در حقیقت از باب نصر ینصرت
باب جز فَضِيلَ يَفْضُلُ دیگر نیامده است، وبعضه حضر یحضر و نعم ینعم رانیز ازیں باب گویند
چوں: الفضل افزوں شدن و غلبه کردن.

تصریفه:

فَضِيلَ يَفْضُلُ فَضِيلًا فَهُوَ فَاضِيلٌ وَفُضِيلَ يُفْضِيلُ فَضِيلًا فَهُوَ مَفْضُولٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَفْضُلٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهِ
لَا تَفْضُلُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَفْضُلٌ وَالآلَةُ مِنْهُ مِفْضَلٌ وَمِفْضَلَةٌ وَمِفْضَالٌ وَتَشْتِيهِمَا مَفْضَالَانِ
وَمِفْضَالَانِ وَالجَمْعُ مِنْهُمَا مَفَاضِيلٌ وَمَفَاضِيلٌ أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ مِنْهُ أَفْضُلٌ وَالْمَؤْنَثُ مِنْهُ فُضْلٌ
وَتَشْتِيهِمَا أَفْضَلَانِ وَفُضْلَيَانِ وَالجَمْعُ مِنْهُمَا أَفْضَلُونَ وَأَفَاضِيلُ وَفُضَّلُ وَفُضْلَيَاتٌ.

الحضور: حاضر شدن.

= سوال: در نون نعمت کدام حرکت است؟ جواب: فتح است؛ زیرا که نعمة بعض نون چنانکه در "تاج" و "صراح" معلوم می شود
که بمعنی چشم روشن کردن است نه بمعنی خوش شدن، و نعمة بکسر نون اسم مصدر است مصدر نیست. و در "صراح" گوید: نعمة
بالكسر و سمت و دستر س، و نکی و ناز و مال و منت، و آنچه کرده شود نکوئی شود نکوئی در حق کس. (توریق الشعب)
بکسر العین: اهل صرف و اهل لغت متفق اند که ایں باب از تداخل است یعنی ماضی ایں از سمع یسمع، ومضارع او از نصر
ینصر، پس هر دور ایکجا استعمال نموده اند، و فی الحقیقت باب جداگانه نیست. (عسکری)

ازیں باب: ازیں باب گویند ایں قول اشارت است با ایں که حضر یحضر بمعنی حاضر آمدن نزد جمهور، و نعم ینعم از نعومت نه از
نعمت، چنانکه سابق گذشت از ابواب دیگر است چنانکه معلوم شده، و ازیں باب نزد بعضه، و آن شاذ خواه از تداخل لغات است اما
حضر پس در "قاموس" از نصر و سمع نوشتة، و در "صحاح" گفتة: که از نصر است، و از سمع فراء حکایت کرده، و امّا نعم ینعم از
نعمت بمعنی نرم و نازک شدن، پس در "قاموس" از چهار باب نوشتة سمع نصر ضرب کرم است، و از حسب شاذ است، و از
فضل مرکب از دو باب، و در "صحاح" بجائے مرکب از دو باب شاذ نوشتة. (من توریق الشعب بتغیر)

باب سوم: بر وزن فَعْلَ يَفْعُلُ بضم العين في الماضي وفتحها في الغابر. بدانکه هر ماضی که مضوم العین بود مستقبل او نیز مضوم العین آید، مگر در صرف واحد از معتل عین واوی، مانند ای قیمتیں یعنی بجائے عین کلمہ اش واو باشد کُدْتَ و تکاد چوں: الكود والکیدودة خواستن و نزدیک شدن.

تصریفه:

کادَ يَكَادُ كَوْدًا وَ كَيْدُودَةً فَهُوَ كَائِدٌ وَ كَيْدَ يَكَادُ كَوْدًا وَ كَيْدُودَةً فَهُوَ مَكُوْدُ الأَمْر
منه كَدْ والنھی عنه لا تَكَدُ الظرف منه مَكَادُ وَالآلَة منه مِكُوْدٌ وَمَكُوْدَةٌ وَمَكُوْدَهُ
وَتَنْتِيَهُمَا مَكَادَانِ وَمَكُوْدَانِ وَالجَمْعُ مِنْهُمَا مَكَاوِدُ وَمَكَاوِيدُ أَفْعَلُ التَّفَضِيلُ مِنْهُ
أَكْوُدُ وَالْمَؤْنَثُ مِنْهُ كُوْدَى وَتَنْتِيَهُمَا أَكْوَدَانِ وَكُوْدَيَانِ وَالجَمْعُ مِنْهُمَا أَكْوَدُونَ
وَأَكَاوِدُ وَكُوْدُ وَكُوْدَيَاتُ.

باب سوم: هرگاه فارغ شد مصنف از گردن صحاح در ضمن ابواب سابقه خواست که بیان کند گردن غیر صحیح رادر باقی، پس بیان کرده از مادر معتل عین واوی که خیر الأمور اوسطها در ضمن دو ابواب از ابواب ثلاثی مجرد شاذ از برائے آنکه اگر در اول ذکر کرده مبتدی را بجهت عدم انوت ازیں فن در فہش دشواری افتد، پس گفت: باب سوم اخ.

فعُلَ يَفْعُلُ: از ابواب ثلاثی مجرد شاذ بابت که ماضی وے مضوم العین ومضارع آں مفتوح العین باشد.
مستقبل او نیز: یعنی ضم عین مضارع فعل بالضم قیاس است نمی شنند، مگر در کُدْتَ تکادُ بضم کاف، و مشهور کدتَ تکادُ بکسر کاف از سمع چنانکه می آید. (منه) **کُدْتَ:** بدانکه در کدت دولغت است: کسر کاف وضم آں، و بهر تقدیر واوی ست یا یائی و تحقیق آنکه نزد بسیارے از اهل علم واوی است از سمع بکسر کاف چنانکه مشهور است، و همیں حق واصل لغتے است، وبضم کاف نزد بعضی از تداخل لغات است و نزد بعضی شذوذ باب، و نزد بیهقی و بتاعانش که صاحب «فصل اکبری» وغیره باشد نه تداخل است نه شذوذ.

کاد: در اصل کوْدَ بضم واو بود، و او متحرک ما قبلش مفتوح او را بالف بدل کردن کاد شد.

یکاد: در اصل يَكُوْدُ بفتح واو بود، و او مفتوح ما قبلش حرف صحیح ساکن فتح را نقل کرده بما قبل دادند، او در اصل متحرک بود اکنون ما قبل او مفتوح گردید و او را بالف بدل کردن، یکاد شد، و همچنین در یکاد مجہول، و مکاد اسم ظرف. **کيْدُودَه:** در اصل کيْدُودَه بود، واو و یا بهم آمدند اول ایشان ساکن بود و بدل از چیزے نبود، و محول بر جمع تکییر نمود، و از التباس ایکن بود، و او را بیا بدل کردن یارا در یاد نام کردن، و یک یارا برائے تخفیف حذف ساختند کيْدُودَه شد. **کائِد:** در اصل کاود بود و او نزدیک =

بدانکه کُدْتَ در اصل کُودْتَ بود، ضممه بر واو دشوار داشته، نقل کرده بما قبل دادند، بعد از آنکه حرکت ما قبل واواز جهت اجتماع ساکنین افتاد، بعده دال را بتابدل کردند و تارادرتا ادغام کردند، کُدْتَ شد. و تکاد در اصل تکُودْ بود، حرکت واو نقل کرده بما قبل دادند، پس از جهت فتحه ما قبل واوالف گشت تکاد ایں لغت را بعضی از سمع یسمع نیز گویند.

اما مشعب ثلاثی که در حروف زائد نیز باشد بروگونه است: یکی آنکه ملحق بر باعی باشد، دوم آنکه ملحق بر باعی نباشد، اما آنکه ملحق بر باعی نباشد نیز بروگونه است: یکی آنکه در والف و صل در آید، دیگر آنکه در والف و صل در نیاید، اما آنکه در والف و صل در آید آن رانه باب است: ....

= طرف افتاد بعد الف زائد و او را بهمراه بدل کردند کائند شد. **کید**: در اصل کوید بود، کسره بر واو دشوار، نقل کرده بما قبل دادند، بعد از حذف حرکت ما قبل واوساکن ما قبلش مکور و او را باید بدل کردند کیند شد. **مکود**: در اصل مکوود بود ضممه بر واو دشوار داشته نقل کرده بما قبل دادند و واوساکن بهم آمدند یکی را حذف نمودند مکود شد. **کد**: ماخوذ از تکود پیش از تعیل مضارع بعد حذف علامت مضارع فارساکن یا قتند و عین رامفتح همزه و صل مکور در اول او آوردند و آخر را موقوف ساختند اکود شد و او بقاعده تکاد بالف بدل گردید والف باجتماع دوساکن افتاد کد شد، و یا از تکاد بعد تعیل مضارع تارا افگندند، و آخر را موقوف نمودند، الف باجتماع ساکنین افتاد، و همچنین در لاتکد نبی. **مکواد**: هر چند که قاعده یکاد یافته می شود مگر چون واو ملائق ساکن تحقیقی است، و آسانان تعیل است، لهذا تبدیل نه شد، و در مکود و مکووده ملائق ساکن تقدیر یست چه مقصد مکواد نزد سیبویه، و ای هم مانع تعیل است. **مکادان**: اصلش مکودان و او بقاعده یکاد بالف بدل شد.

مشعب ثلاثی: که بسکون با صفت مقدم ثلاثی است، و صفت مقدم بر موصوف در فارسی بسکون آخر باشد، و یمکن که بحسر "باء" باشد مضارف به ثلاثی از قبل اضافت صفت بهم صوف. (توریق) **الف و صل**: الف یا نیکه در اول کلمات در آید و فتم بود، اصلی که در جمیع متصرفات مقابل "فاء" افتاد چوں الف امر و اخذ زائد که در جمیع متصرفات مقابل فاء نیفتد، و آسانیه و صلی باشد که ما قبل آن بما بعد در تلفظ متصل شد، چنانچه الف اجتنب و انفطر مثلا، یا قطعی باشد مثل الف اکرم، و ایں الف ساده اسلامه نیز باشد بلکه الف اصلی در حرف نیز بود. سوال: الف که در اول کلمه باشد متحرک بود والف ساکن بودنه متحرک و متحرک همزه بودنه الف، پس الف گفتن چه معنی باشد؟ جواب: همزه را نیز الف گویند. سوال: سبب و صل ما بعد بما قبل در الف و انقطاع ما بعد از ما قبل در الف قطعی و صلی چیست؟ جواب: استعمال عرب است، و قیاس را در آن مدخله نیست. (توریق)

باب اول: بروزن افتعال چوں الاجتناب پر ہیز کردن.

تصریفه:

اجتنب يجتنب اجتناباً فَهُوَ مُجْتَنِبٌ وَاجْتَنَبَ يُجْتَنَبُ اجْتَنَابًا فَهُوَ مُجْتَنَبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اجْتَنَبْ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَجْتَنَبْ.

الاقتباس: پاره نور چیدن، الاقتناص: صید کردن، الالتماس: جستن، الاعتزال: یکسو شدن، الاحتمال: برداشت، الاختطاب: ربودن.

باب دوم: الاستفعال چوں الاستنصار: طلب یاری کردن.

تصریفه:

استَنْصَرَ يَسْتَنْصِرُ اسْتِنْصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصِرٌ وَاسْتَنْصَرَ يُسْتَنْصِرُ اسْتِنْصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصِرٌ
الأمر منه استنصر والنهي عنه لا تستنصر.

افتعال: دریں باب دو حرف زیادہ است الف قبل "فاء" و "باء" میان "فاء" و "عین" مزید ہر باب باعتبار معنی آس باب باشد. **الاجتناب:** از "تاج المصادر" و "صراح" و "قاموس" معنی اجتناب یکسو شدن، و کرانہ گرفتن و دور شدن معلوم می شود، ولیکن چوں پر ہیز کردن باہر سے معنی مذکور بتلازم یکدیگر است مصنف پر ہیز کردن ترجمہ اجتناب نموده، وازنجا است کہ ترجمہ آیت کریمہ: ﴿فَاجْتَنَبُوا الرَّجْسَ﴾ (الحج: ٣٠) احتراز کنید از پلیدی فرموده اند، و معنی احتراز در منتخب پر ہیز کردن داشته، لیکن اگر مصنف ترجمہ یکسو شدن فرمودے بسبب اشارت بماخذ که جانب باشد مناسب نمودی. **اجتنب:** ماضی مجہول ہمزہ و تا مضموم شوند؛ زیرا کہ ضمہ فاء ممکن نیست، ورنہ ہمزہ بیکار شود، و ضمہ ہمزہ فقط که در معرض زوال است کافی نیست، لہذا تارانیز مضموم کردنے، و ہمچنین دراستنصر مجہول.

الاقباس: از کتب معنی اقتباس فراگرفتن علم و آتش، و فائدہ گرفتن مستفاد می شود، مگر بعضی از ترجم قرآن مجید که در آس ترجمہ آیت کریمہ: ﴿تَقْبَسُ مِنْ نُورٍ كُم﴾ (الحدید: ١٣) ماروشنی گیر کیم از نور شام نموده اند ماخذ مصنف ﴿تَقْبَسُ﴾ معلوم می شود. **الاحتمال:** چنانکہ از "منتخب اللغات" معلوم می شود. **الاستفعال:** دریں باب سه حرف زالم است "الف" "سین" "باء" قبل "فاء"، و مادہ شناخت حرروف زالم ہاں ماضی است، چنانکہ سابق معلوم شد.

الاستغفار: آمرزش خواستن، الاستفسار: پرسیدن، الاستئثار: رمیدن و رمانیدن، الاستخلاف: کسی را بجائے خویش یا بجائے دیگر نشانیدن، الاستمتاع: برخورداری گرفتن بنکے یا بچیزے.

بدانکه ہر دو باب لازم و متعدد آمده اند.

باب سوم: بروزن انفعال چوں الانفطار: شگافته شدن. بدانکه ہر فعلیکہ بریں وزن آید لازم باشد.

تصریفہ:

انْفَطَرَ يَنْفَطِرُ إِنْفِطَارًا فَهُوَ مُنْفَطِرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِنْفَطَرٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَنْفَطِرُ

الانصراف: باز گشتن، الانقلاب: برگشته شدن، الانخفاف: سبک شدن، الانشعاب: شاخ در شاخ شدن.

باب چهارم: بروزن افعال. بدانکه ایں باب نیز لازم ست چوں الاحمرار: سرخ شدن.

رمیدن و رمانیدن: اول لازم و ثانی متعدد، آس در بعضی از نفع بجائے واو لفظ یاء واقع است. بجائے خود نیست چرا کہ یا برائے افادت یکے از دو امر مبهم آید و رمیدن و رمانیدن ہر دو معنی استغفار است نہ یکے ازاں، و آنچہ بعضی توجیہ نموده اند بایس که لفظیکد دو معنی دارد و در استعمال بجزیکے مراد بناشد غیر وجیہ است؛ زیرا کہ مقصود بیان معنی لغت ست نہ ارادہ یک معنی از لغت. (توریق الشعب)

نشانیدن: و در بعضی نفع بجائے "نشانیدن" ایستانیدن واقع است، حاصل ہر دو یکے است، در "تاج" گفتہ: الاستخلاف ایستادن خواستن بجائے کے وخلاصہ "صالح" آنکہ استخلاف دو معنی دارد: یکے آب کشیدن دوم خلیفہ کردن و ظاہر آس ست کہ مراد خلیفہ کردن بجائے خود بناشد، لہذا در "صراح" گوید استخلاف خلیفہ کردن کے را بجائے خود، در "قاموس" ست: خلف فلاانا جعله خلیفہ کاستحلفہ، و در بعضی نفع خلیف بدون اضافت، و در بعضی باضافت بر تقدیر اول عموم مراد است، چنانکہ مقاد "تاج" و "صالح" ست و ہمیں مختار است، و بر تقدیر ثانی خصوص. (توریق الشعب)

بچیزے: ایں عبارت بعضی در "تاج" است. **انفعال:** بزیادت الف و نون پیش از فاء. **انفطر:** ماضی مجھول ایں باب وقت تعدادیہ بیاء بضم همزہ و فاء باشد؛ زیرا کہ ضمہ همزہ در معرض زوال است، لہذا ضمہ بر فاء نیز کہ ممکن بود افزودند، وما قبل حرفا خیر را کسرہ دادند. **افعال:** بزیادت الف پیش از فاء تکرار لام. (من قوچی)

تقریفه:

احمرَ يَحْمِرُ احْمِرَارًا فَهُوَ مُحْمَرٌ الأمر منه احمرَ احمرَ احمرَ والنهي عنه لا تَحْمِرَ
لا تَحْمِرَ لَا تَحْمِرَ.

الاخضرار: سبز شدن، الاصفار: زرد شدن، الاغبرار: گردآلوه شدن، الابلقاق: ابلق شدن اسپ.

باب پنجم: بروزن افعیال، چوں الادھیمام: سخت سیاه شدن.

تقریفه:

إِدْهَامٌ يَدْهَامُ إِدْهِيمَامًا فَهُوَ مُدْهَامٌ الأمر منه إدھام إدھام إدھام و النهي عنه لا تَدْهَامَ
لا تَدْهَامَ لَا تَدْهَامَ.

احمر یحمر: در اصل احمر یحمر مرمر اخیرین بکسر رائے اول بودند و حروف از یک جنس بهم آمدند، و اول ایشان ساکن و ثانی متحرک بحر کت واجب، اول راساکن کرده در دوم ادغام نمودند احمر یحمر مرمر شد. **الابلقاق:** ابلق شدن اسپ و آن پسیدی باشد بارگنگ دیگر. سوال: در "صحاح" و "صراح" و "قاموس" ترجمه اش لفظ اسپ اعتبار نموده، در "تاج" ترک نمود، وجہ توافق چیست؟ جواب: عدم اعتبار قید اسپ در "تاج" بنظر مأخذ ابلقاق است که بلق **لقتختین** و بلقة **بضم سیاه** و سفیدی، و در آنجا خصوصیت اسپ نیست و اعتبار قید مذکور در دیگر کتب بخلاف آنکه استعمال بلق و ابلقاق اکثر در اسپ باشد اگرچه با صل و ضع لغت معتبر نیست، پس اعتبار و عدم اعتبار قید مذکور بهردو وجه مسطور درست باشد. (من توریق الشعب)

الادھیمام: سخت سیاه شدن، و در کتب معتبره لغت سخت نوشته، شاید مصنف بنظر خاصیت این باب که مبالغه است لفظ سخت اعتبار نمود. سوال: بریں تقریر باشیستی که در تمامی لغات، باب گذشتة وایس، باب ددو، باب آینده اشارات **بمعنی مبالغه میکرد**، که دریں هر چهار باب نزد صرفیاں معنی مبالغه مقرر است؟ جواب: از کتب معتبره لغت در بعض کلمات باب افعال و افعیال معنی مبالغه معلوم می شود، و در اکثر نهاد آری لزوم در سائر کلمات لازم، و در باب افعیال شاید به نسبت هر دو باب مذکور و معنی مبالغه بیشتر باشد، ولیکن فی حد ذاته بیشتر نیست و از رضی مستقادی شود که در افعوال معنی مبالغه نه باشد؛ زیرا که معنی اعلوّط علاً گفتة و معنی اجلوّد اسراع، و ظاهر است که در علوّو اسراع مبالغه نیست. (توریق مختصر)

إِدْهَامٌ: بزيادت سه حرف یک از آنها الف قبل قاء، و یک الف میان عین، ولام و تکرار لام. (من قنوجی)

الاسمیرار: گندم گون شدن، الاکمیتات: کیت شدن اسپ، الاشهیاب: سفید شدن اسپ، الاصلحیرار: خشک شدن نبات، الاسحیرار: هراز شدن. بدانکه ایں باب لازم است.

باب ششم: بروزن افعیوال، چوں الاحشیشان: سخت درشت شدن.

تصریفہ:

اَخْشَوْشَنَ يَخْشُوْشِنُ اَخْشِيشَانَا فَهُوَ مُخْشُوْشِنُ الْأَمْرِ مِنْهُ اَخْشُوْشِنُ وَ النَّهْيُ عَنْهُ لَا تَخْشُوْشِنُ.

الاخْرِيرَاقُ: دریده شدن جامد، الإخلیلاقُ: کہنہ شدن جامد، الاملیلاخُ: شور شدن آب، الاحدیداُبُ: کوز پشت شدن. بدانکه ایں باب لازم است، و در قرآن شریف نیامده است.

باب هفتم: بروزن افعیوال، چوں الاجلواؤذ: شتا فتن شتر.

تصریفہ:

اَجْلَوَذَ يَحْلَوَذُ اَجْلَوَادًا فَهُوَ مُجْلَوَذُ الْأَمْرِ مِنْهُ اَجْلَوَذُ وَ النَّهْيُ عَنْهُ لَا تَحْلَوَذُ

الاخْرَوَاطُ: چوب تراشیدن، الاعلواطُ: قلاوه در گردن شتر بستن، یقال: .....

کیت: آنچہ رنگ سرخ سیاه آمیز دارد، کذا فی "القاموس"، و در "صراح" اسپ سرخ بال سیاه دم. **الاحشیشان:** اصلش اخشوشان بود، واو بکسره ما قبل یاء شد، اخشیشان گشت. **اخشوشن:** بزیادت سه حرف الف قبل "فاء"، واو میان "عین" و "لام" و تکرار عین. **اجلوذ:** بزیادت سه حرف الف قبل فاء، واو مشد میان عین و لام. (من قتوچی)

الاخْرَوَاطُ: در کتب معتبره لغت بمعنی دراز کشیدن راه، و دام منقلب گردیده بند شدن. بر پائے شکار، و تیز گذشت نوشته، نه چوب تراشیدن که معنی خرت است مجرداً است، شاید مصنف به تخييل موافقت مجرد که از خاصیت اکثر ابواب است معنی "چوب تراشیدن" گفتة. **الاعلواطُ:** قلاوه بکسر گردن بند، در تمای نخ منشعب معنی اعلواط قلاوه در گردن شتر بستن مرقوم است، و ایں معنی در کتب معتبره لغت یافتہ نہی شود، و در "صحاح" گوید یقال: اعلواط البعیر اعلواطاً إذا تعلق بعنقه و علاه، واعلوطي فلاں لرمی، یعنی اعلواط دو معنی دارد: یک گردن شتر گرفته بر پشت او سوار شدن. دوم بر چپیدن، و در "صراح" همیں ترجمہ اعلواط نموده. (از توریق مختصر) **یقال:** ایں محاوره است یعنی یقال: اعلواط البعیر إلخ هرگاه بیاویزد بگردنش گردن بند.

إِعْلَوَطَ الْبُعَيْرَ إِذَا تَعْلَقَ بِعُنْقِهِ قَلَادَةً. بِدَانَكَهُ أَيْنَ بَابَ هُمْ لَازِمٌ اسْتَوْرِقْرَآنَ شَرِيفَ نِيَامِدَه.

باب هشتم: بر وزن افأعل، چوں الاٰثاقلُ: گراں بار شدن و خود را گراں بار ساختن.

تصريفه:

إِثَاقَلَ يَثَاقَلُ إِثَاقَلُ فَهُوَ مُثَاقِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِثَاقَلٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَثَاقَلٌ

الادارُكُ: در رسیدن و در رسانیدن، الاٰساقطُ: میوه از درخت افغانستان، الاٰشَابُهُ: همشکل شدن،

الاصالحُ: بايك دیگر آشتي کردن.

باب نهم: بر وزن افأعل، چوں الاٰطھرُ: پاک شدن.

تصريفه:

إِطَّهَرَ يَطَّهِرُ إِطَّهَرًا فَهُوَ مُطَّهِرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِطَّهَرٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَطَهَّرٌ

الازملُ: جامه بر سر کشیدن، الاٰضرعُ: زاری کردن، الاٰجنبُ: دور شدن، الاٰذکرُ: پند پذیر فتن و یاد کردن.

بدانکه اصل باب افاعل وافعل، تفاعل و تفعل بوده تاراساکن کرده بقاء بدل کردند و فاء در فاء

لازم است: يعني باعتبار اکثر و تعداده بسیار مکتر آمده. **بروزن:** بزيادت سه حرف يك الف قبل "فاء" و يك میان "فاء"

و "عین" و تکرار "فاء". **الاساقطُ:** در کتب معتبره لغت مثل "صحاب" و "قاموس" و "غيره. (من قوچی) يَظْهَرُ: در مضارع

معروف مزید ثلاثي ورباعي باهزة وصل که برائے باب باشد علامت مضارع بفتح باشد وما قبل حرف اخیر بكسر دور آنکه الف

و صل بعد او غام برائے تعذر ابتداء بكون آيد ما قبل حرف اخیر نيز بفتح باشد چنانکه سابق معلوم شد در بثاقل و يطهر چنان است

و تفصیلش می آید. **الازملُ:** جامه بر سر کشیدن، دور "تاج" گفتہ: التزم خویشتن رادر جامه پیچیدن، دور "قاموس" آورده

تَزَمَّلَ تَلَفَّقَ، دور "صراح" معنی تَلَفَّقَ جامه در خود پیچیدن نوشته، پس معنی مرقوم کتاب در کدامی کتاب معتبر شاید بلاحظه

مصنف **الله** گذشتہ باشد. **اصل باب افاعل:** سوال: باب تفاعل و تفعل راقرار داون اصل باب افاعل وافعل بے اصل محض

است؛ زیرا که فاء و عین ولام نزو صرفیاں برائے وزن دریں کلمات مقرر است تا اصلی را از زائد ممتاز کنند، پس بودن يك کلمه ک

در ای فاء و عین ولام باشد اصل و بودن دیگرے که در ای نیز همیں حروف باشند فرع، وابداں تابقاء او غام فاء در فاء معنی چیست؟ =

ادغام نمودند از جهت مجازت در مخرج، پس همزه و صل مکور در اول او در آوردند تا ابتدای بگون لازم نیاید افَاعُلُ وَافْعُلُ شد. اما آنکه در الف و صل در نیاید آنرا پنج باب است:

باب اول: بروزنِ إفعال چوں الإكْرَامُ گرامی کردن.

تصريف:

أَكْرَمَ يُكْرِمُ إِكْرَامًا فَهُوَ مَكْرِمٌ وَأَكْرِمَ يُكْرِمُ إِكْرَامًا فَهُوَ مُكْرَمٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَكْرِمٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَكْرِمُ.

الإسلام: مسلمان شدن و گردن نهادن بطاعت، الإذهاب: بردن، الإعلام: آشکارا کردن، الإكمال: تمام کردن.

بدآنکه همزه امر حاضر ایں باب و صلی نیست، بلکه همزه قطعی است که حذف کرده شده است از ..
علم مختلف باب نشو

= جواب: از اول مراد از قول باب افعال و فعل لغتی که اصل کلماتیک از این دو باب آمده کلماتی است که از باب تفاعل و تفعل است، نه اینکه باب افعال و فعل فرع است و باب تفاعل و تفعل اصل تایید مزبور وارد شود، و از ثانی مراد ابدال تاء بفاء در ادغام فاء در فاء ابدال تاء بجنس فاء، و ادغام جنس فاء در جنس فاء است.

اکرم: بزیادت یک حرف یعنی همزه قطعی قبل فاء. **صلی نیست:** که ماقبل را بآمد و صل نماید، بلکه قطعی است که ماقبل را از مابعد منقطع می سازد. سوال: وجه تخصیص همزه قطعی با امر حاضر چیست؟ زیرا که در تمامی صیغهای ایس باب همزه قطعی است اگر چه در بعضی تقدیری باشد؟ جواب: در امر حاضر سائر ابواب سابق که در ایام بعد حذف علامت مضارع فاء ساکن مانده همزه و صل آمده، بنابرآس درینجا هم توهم می شد که در امر حاضر ایں باب همزه و صل باشد. برای دفع ایں و هم تخصیص امر حاضر فرمود.

سوال: امر حاضر عام است ازینکه معروف باشد یا مجہول، و همزه قطعی در معروف حاضر باشد نه مجہول، پس قید معروف ضروری چرا ترک فرمود؟ جواب: گفتگو در امر است که در ایام بعد حذف علامت مضارع همزه آمده باشد، و آن حاضر معروف باشد و بس، و امر حاضر مجہول مثل امر غائب و متکلم در حقیقت مضارع است که لام مکور در امر جازم مثل لم بران داخل شده، پس ذکر معروف تطول لاطائل و تحصیل حاصل بود، لہذا نه فرمود. سوال: وجه تخصیص فتح همزه قطعی و کسره و ضمه بوصله چیست؟ جواب: فتحه در حرکات خفیف است و کسره و ضمه ثقلی، و همزه در تلفظ بنسبت و صلی بسیار آید؛ زیرا که قطعی در درج کلام نیفتند، و صلی ساقط شود، پس خفیف بچیزے که بسیار آید، و ثقلی باآنکه نکتر آید مناسب باشد.

مضارع او لعنى تكريم که در اصل **تَأْكِرُمٌ** بوده است از برائے موافقت **أَكْرِمٌ** که در اصل **أَكْرِمٌ** بوده است، همزه ثالثی از جهت اجتماع همز تین افتاد **أَكْرِمٌ** شد.

باب دوم: بروزن تفعيل چوں التصریف گردانید.

تصریفه:

صَرَفَ يُصَرِّفُ تَصْرِيفًا فَهُوَ مُصَرِّفٌ وَصُرَفَ يُصَرِّفَ تَصْرِيفًا فَهُوَ مُصَرِّفٌ الْأَمْرُ مِنْهُ صَرَفٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تُصَرِّفُ.

التکذیب والکذاب: کسے را دروغ زن داشتن، التقدم: پیش شد و پیش کردن، التمکین: جائے دادن، التعظیم: بزرگ داشتن، التعجیل: شتابی کردن.

باب سوم: بروزن **تَقْعِيلٌ** چوں **التَّقْبِيلُ**: پذیر فتن.

تصریفه:

تَقْبِيلٌ يَتَقْبِيلُ تَقْبِلاً فَهُوَ مَتَقْبِلٌ وَتَقْبِيلٌ يُتَقْبِيلُ تَقْبِلاً فَهُوَ مُتَقْبِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقْبِيلٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَقْبِيلٌ.

= سوال: بریں تقدیر مثل ابوب سابق کہ حرکت همزه بائے مصادر آنہا تابع حرکت همزه ماضی باشد باستی کہ افعال مصدر بفتح الف بودے؟ جواب: اگر افعال بفتح الف بودے ملتباش بوزن جمع گشتی، وآں رشت است.

همزه هانی: از جهت اجتماع همز تین افتاد وجو با برخلاف قیاس؛ زیرا کہ قاعدہ اولم در اصل اعمل بود مقتضی افعال ابدال همزه ثالثی بواو است. **تفعیل:** سوال: سبب آوردن باب **تفعیل** بعد باب افعال چیست؟ جواب: شرکت ہر دو در اکثر خاصیتا مثل: تعدیہ و تصریف و سلب و صیرورت، وزیادت یک حرف و موافقت در مضارع معروف در غم علامت مضارع و کسره ما قبل آخر.

صَرَف: بزیادت یک حرف و آں تکرار عین است.

دروغ زن: دروغ نگو و دروغ زن در فارسی یک معنی است شیخ سعدی شیرازی می فرماید، شعر:
تو که در بند خویشتن باشی عشق بازی دروغ زن باشی
(توریان)

التَّفَكُّهُ: میوه خوردن، التَّلْبِيثُ: درنگ کردن، التَّعَجُّلُ: شتافتن، التَّبَسُّمُ: دندان سفید کردن.
بدانکه در باب تَفْعُل و تَفَاعُل و تَفَعُّل مُهْجاً که دو تاء در اول کلمه بهم آیند روان باشد که یک تارا حذف کنند.

باب چارم: بروزن مُفَاعَلَةٌ چوں الْمُقَاتَلَةُ وَالْقِتَالُ: بایکدیگر کارزار کردن.
آپس میں لڑنا جائز نا

تصریفہ:

قاتَلَ يُقَاتِلُ مُقَاتَلَةً وَقَتَالَا فَهُوَ مُقاِتِلٌ وَقُوِّيَّلَ يُقَاتِلُ مُقاَتَلَةً وَقَتَالَا فَهُوَ مَقَاتِلٌ
الأمر منه قاتل.
بزيادت الف میان فاء و عین
والنهی عنه لا تقاتل.

الْمُعَاقَبَةُ وَالْعِقَابُ: بایک دیگر عذاب کردن، الْمُخَادَعَةُ وَالْخِدَاعُ: فریقتن، الْمُلَازَمَةُ ...

التعجل: شتافتن و شتاب کردن ہر دو آمده، و دریں جامرا دنی است چه در "شمس العلوم" گفتہ: تعجل ای عجل، قال الله تعالی: ﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمِئِنْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ (آل عمران: ٢٠٣) و یقال: تعجل منه کذا ای احده عاجلا یعنی دو معنی دارو یکے شتاب کردن، و دیگر از کے چیزے شتاب گرفتن، وہیں دو معنی در "تاج" نیز مذکور است؛ زیرا کہ در اس می گوید: التَّعَجُّلُ: شتافتن و شتاب شدن. (توریق)

التبسم: بزيادت دو حرف، "تاء" قبل "فاء" و تکرار "عین". **سفید کردن:** چنان خدیدن کہ زیادہ از سفیدی دندان ظاہر نہ شود، دراد و مسکراتا گویند. **مُهْجَّهُ:** یعنی در مصارع و نہی معروف؛ زیرا کہ در مجھوں اگر تائے اول حذف شود التباس بمعرف لازم آید، واگرہ دوم ساقط گردد بمصارع مجھوں باب تفعیل و در تفعیل و مفاسدة و تفاعل و فعلة و تفعیل، و مطلق بدحرج در مطلق بتدرج ملتبس شود، وایں روانیست. (اصول)

یک تاء را: یک تاء را حذف کنند بحذف جائز قیاسی مطرد؛ زیرا کہ در آمدن دو تاء متوافق الحركة هیم بر زبان عرب ثقلی است. (شرح اصول) **بایک دیگر عذاب کردن:** باب مفاسدة اگرچہ برائے مشارکت است، لیکن در رفاقت چند معنی مشارکت نیست، و معاقبہ منجملہ ہمال لغات است چوں عاقبت اللص معنے عذاب کردم دزدرا، پس از دیاد لفظ بایک دیگر که دلالت بر معنی مشارکت می نماید شاید کہ سہونا خ باشد.

فریقتن: بکسر تین بمعنی فریب دادن، کذا فی "الکشف" و در آییہ کریمہ: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ﴾ (آل عمران: ١٤٢) خداع بمعنی ظاہر کردن خلاف فی القلب است، بدال جہت کہ منافقان کفر پہاں داشتند و ایمان آشکارا کردن.

وَاللَّزَامُ: يَا هُمْ لازِمٌ كَفْتَنْ، الْمُبَارَكَةُ: بِرَكَتْ گَرْ فَتَنْ بِخَذَانَے عَزَّوْ جَلْ يَا بَكَيْزَرْ.

ای پیوست بودن باجیزے

باب پنجم: بروزن تفأعل چوں التَّقَابُلُ بايك دیگر روروشدن.

تصريفه:

تَقَابَلٌ يَتَقَابَلُ تَقَابُلًا فَهُوَ مُتَقَابِلٌ وَتُقُوبَلَ يَتَقَابَلُ تَقَابُلًا فَهُوَ مُتَقَابِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقَابَلٌ
وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَقَابَلٌ.

التَّحَافُتُ: بايك دیگر سخن پنهان گفتن، التَّعَارُفُ: بايك دیگر شناختن، التَّفَاحُرُ: بايك دیگر فخر
یعنی بازین کردن.

امار باعی نيز برد و گونه است: يك مجرد که درو حرف زائد نباشد. دوم: منشعب که درو حرف زائد هم باشد. اما آنکه درو حرف زائد نباشد آنرا يك باب است، وايis باب لازم و متعدد نيز آمده است.

باب اول: بروزن فعلة چوں الْبَعْثَرَةُ: برا نگیختن.

لا تقابل: از يجا يك تا بسب اجتماع دوتا بهوجب قاعده بالاساقط گردید. **منشعب:** در بعضه نخ منشعب که لفظ منشعب بتاء است ظاهرا سهو قلم ناخ باشد؛ چرا که زيادت تاء و جهه ندارد. (توريق)

يک باب است: آل را يك باب است. سوال برائے رباعی مجرد و جهه بودن يك باب چيست؟ جواب: در رباعی مجرد بسب کثرت حروف که موجب ثقل است فتحات را که موجب خفت است اختیار کردن، لیکن چوں توالي ارتع حركات در کلام ايشان بسب ثقل من نوع است برائے دفع ايس محدود سکون حرف ثانی اختیار کردن، و باقی حروف را بر فتحه گذاشتند بريں تقدیر برائے رباعی جزيك وزن نباشد محضرا. (توريق) **لازم:** در بعضه از نخ که لازمي بيايئے نسبت است ظاهرا سهو قلم ناخ است؛ زيرا که فعل خود لازم مے باشد نه ايس که نسبت به لازم دارد. **باب اول:** چوں رباعی را سوائے يك باب بايئے دیگر نسيست، پس "اول" گفتن درست نه باشد؛ زيرا که اول لا اقل ثانی را خواهد، و هرگاه ثانی نباشد اول هم نه باشد؛ زيرا چه او ليت و ثانويت از مفهومات اضافه است، پس صواب آل بود که بجائے قول "باب اول" بروزن فعله و آل فعله ست می فرمود. (توريق)

تصریفه:

بَعْثَرَ يُبَعْثِرُ بَعْثَرَةً فَهُوَ مُبَعْثِرٌ وَبَعْثَرَ يُبَعْثِرُ بَعْثَرَةً فَهُوَ مُبَعْثِرٌ الأمر منه بَعْثِرٌ والنهي عنه لا تَبْعُثِرُ

الدَّحْرَجَةُ: بسیار گردانیدن، **الْعَسْكَرَةُ:** لشکر ساختن، **الْقَنْطَرَةُ:** پل بستن، **الرَّغْفَةُ:** رنگ کردن بزرگ عفران.

اما رباعی منشعب که در و حرف زائد باشد آس نیز بردو گونه است: یک آنکه در و همزه و صل باشد، و دیگر آنکه در و همزه و صل باشد، اما آنکه در و همزه و صل باشد نیز یک باب است، و ایں باب لازم است، و در قرآن شریف نیامده است.

باب اول: بر وزن تَفْعَلَلَ چوں التَّسْرِبُلُ پیراهم پوشیدن.

در لغت آمده تسربل ای لبس السربال

تصریفه:

تَسَرَّبَلَ **پَتَسَرَبَلُ** **تَسَرْبُلًا** **فَهُوَ مُتَسَرِّبُلُ** الأمر منه تَسَرَّبَلَ والنهي عنه لا تَتَسَرَّبَلَ

بزیادت تا قل فا، هم درست است

التَّبَرْقُعُ: بر قع پوشیدن، **الْتَّمَقْهُرُ:** مقهور شدن، **التَّزَنْدُقُ:** زندق شدن، **التَّبَخْتُرُ:** .....

يعشر: بعض علامت مضارع و کسره ما قبل حرف اخیر مضارع معروف. **التَّسْرِبُلُ:** در لغت آمده تسربل ای لبس السربال.

البرقع: بر قع بعض باء و قاف هر دو، وفتح قاف نیز جامه ایست که زن روئے خود بآں پوشد، کذا فی "شمیس العلوم" و در "صراح" روئے بند زنان و ستور. (توریق)

التمقه: در بعض از نفع بجائے آن التَّعَشُّمُ بتضدید میم واقع است، ایں هر دو لغت اولاد رکتب معتره لغت یافته نمی شود، و اگر یافته شدند از ملحقات دَحْرَجَ بودند نه از تَدَحْرَجَ که رباعی مزید است زیرا که در رباعی مزید فقط تازه باشد، و ایں جایم در اول یکی، و اخیر دوم نیز زائد است که مجرد ش قهر و غشم است آرے اگر بجائے التَّعَشُّمُ بمعنی به قهر گرفتن چیزی را، و خشم گرفتن بودے بر جا نموده.

زنديق: بالکسر بجائعته است از محوس که باری تعالی را دو گويند و غيره و غيره. (منه) **البختر:** بناز و اند از خرامیدن، خرامیدن خود بناز رفتون را گويند، چنانکه در "موئید الفضلاء" و "فرینگ رشیدی" مصرح است،

پس باز دیاد لفظ "ناز" حاجت نباشد، مگر آنکه بمعنی خرامیدن را از ناز مجرد نمایند، و بمعنی مطلق رفتون گويند، و ایں تحرید فیما بین آنها بسیار شائع وذائع است. بریں تقدیر لفظ "باناز" زائد از حاجت و بیکار نباشد. (توریق الشعب حکیم محمد عسکری قزوی)

بناز خرامیدن. اما آنکه در همراه و صل در آید آنرا دو باب است، و آن هر دو باب لازم است.
باب اول: بروزن افعنال، چوں الابر نشاق: شاد شدن.

تصریفه:

ابرن شق سیر نشق ابر نشاقاً فهُوَ مُبَرْ نِشَقُ الأمر منه ابر نشق والنهي عنه لا تبر نشق

الا هر نح ام: جمع شدن، الابلنداح: فراغ شدن جاگاه، الاسلنطاخ: بر قفا خفتان،
الاعرن کاس: سیاه شدن موئے. بد انکه ایس باب در قرآن شریف نیامده است.

باب دوم: بروزن افعنال چوں الاقشعرار: موئے بر تن خاستن.

تصریفه:

اقشعر يقشعر اقشعراراً فهُوَ مُقْشَعِرُ الأمر منه اقشعر اقشعر اقشعر و النهي عنه
لا تَقْشَعِرْ لا تَقْشَعِرْ لا تَقْشَعِرْ.

الإقليم رار: سخت ناخوش شدن، الا شفترا: پر آنکه شدن، .....

الابرن شاق: شاد شدن، و در "قاموس" سوئے ایں معنی دیگر نوشته شگوفه آوردن و شگوفه داشتن. **الاعرن کاس:** یعنی و رائے هملتین و نون ساکن، و در بعضی لغت بجائے سیاه شده موئے سیاه شده چیزے نوشته، و ایں سهون ناخ است؛ زیرا که معنی اعرن کاس سیاه شدن چیزے نیست، بلکه خاص است بکوئے، چنانکه در کتب معجمة لغت مصر است. (توریق الشعب)

الاقشعرار: بزیادت الف قبل فاء و تکرار لام. **موئے بر تن:** و معنی لرزیدن جلد هم آمده است چنانکه در "قاموس" گوید: اقشعر جلد هم آخذته قشعریره ای رعدة انتہی. و رعدة بکسر الرزه را گویند، و اینجا است که در تفسیر "مواهب علیه" ذیل آیت کریمه: **(تقشعر منه حلوُ الدّيْنَ يَخْشُونَ رَبَّهُمْ)** (الزمر: ۲۳) یعنی مے لرزد پوست بر تھائے آنکه مے ترسند از پروردگار خود ترجمہ نموده. (توریق الشعب مع زیاده)

اقشعر: بزیادت الف قبل فاء و نون میان عین و لام اول. **ناخوش شدن:** بنا بر آنچه در "صراح" است، و در "تاج المصادر" و "شم العلوم" یعنی سخت شدن روز و بگریختن، و فراهم آمدن یکے بالائے دیگرے ترجمه تراکم و تافتان کشدم دم را و جمع کردن کشدم نفس خود را برائے نزدیکی جستن بکے نوشته، وجہ توفیق در معنی مرقوم منشعب موافق "صراح" و معنی اول مرقوم "تاج" و "شم العلوم" ایں که ظاہرا تخفی روز جزاد در ناخوشی نباشد، لہذا سخت شدن روز را سخت ناخوش شدن تعبیر فرموده است.

الازْمَهْرَارُ: سرخ شدن چشم، الإسْمِهْرَارُ: سخت شدن خار، الإشْمَخْرَارُ: بلند شدن. بدآنکه ایس باب در قرآن شریف آمده است، کما قال الله تعالى: ﴿تَقْسَعُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ﴾ (المرمر: ۲۳).

اما مثلثی منشعب که ملحق بر باری است نیز برد و گونه است: یعنی آنکه ملحق بر باری مجرد باشد، و دوم آنکه ملحق بر باری مجرد نباشد، اما آنکه ملحق بر باری مجرد باشد آنرا هفت باب است.
باب اول: بروزن فعلله بتکرار اللام چوں الجلبیة: چادر پوشیدن.

تصrifیه:

جَلْبٌ يُجَلِّبُ جَلْبَةً فَهُوَ مُجَلِّبٌ وَجَلْبٌ يُجَلِّبُ جَلْبَةً فَهُوَ مُجَلِّبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ جَلْبٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تُجَلِّبُ.

الشَّمْلَةُ: شتافتن، وليست هذا الباب في القرآن.

باب دوم: بروزن فعنه بزيادة النون بين العين واللام چوں القلنسته: کلاه پوشیدن .....

سرخ شدن چشم: یعنی از خشم؛ زیرا که در "قاموس" چار معنی نوشته: در خشیدن ستاره، سرخ شدن چشم از خشم، ترش کردن روئے، سخت شدن سرما. چادر پوشیدن: به معنی لازم بنا بر آنچه در اکثر نفع واقع است و آن درست نمی نماید بلکه متعدد است چنانکه از "قاموس" معلوم می شود؛ زیرا که در "قاموس" تجلب را مطاوع تجلب می آرد، و می گوید: جلبیة تتجلب، و معنی "تجلب": چادر پوشیدن است چنانکه می آید پس معنی جلبیه چادر پوشانیدن باشد. تجلب: بعض علامت مضارع و کسرة ما قبل آخر چنانکه مسبوق شد. (منه) شتافتن: دریں جا به معنی شتاب کردن ترجمه او اسراع است نه به معنی دویدن؛ زیرا که شمس العلوم می گوید: الشَّمْلَةُ الإِسْرَاعُ، و منه ناقه شلال ای سریعه، و در ترجمه "قاموس" می گوید: شَمْلَلَ دَامِنَ بِرَزْوَدِ سَرْعَتِ نَمُودَ. (توریق)
ولیس: یعنی نیست ایس باب در قرآن مجید. القلنسته: کلاه پوشیدن در تمام نفع موجوده منشعب لفظ "پوشیدن" که مطاوع پوشانیدن است واقع شده، و این معنی خلاف کتب معتبره لغت است، پس معنی که مصنف نوشته معلوم نیست که از کجا آورده، پس چنین در معنی جوربه و سرولة و خیعلة پاتایه پوشیدن و ازار پوشیدن و پیرا هن بے آستین پوشیدن که معانی لازم باشد می نویسد، چنانکه می آید، لیکن در کتب معتبره لغت متعددی یافته می شود.

تصریفه:

قلنسَ يُقلنسُ قلنَسَةً فَهُوَ مُقلنسٌ وَقُلنسَ يُقلنسُ قلنَسَةً فَهُوَ مُقلنسٌ الأمر منه قلنَسْ
والنهي عنه لا تُقلنسُ.

ولیس في القرآن.

باب سوم: بروزن فَعُولَةٌ بزيادة الواو بين الفاء والعين چوں الجَوْرَبَةُ: پاستابه پوشیدن.

تصریفه:

جَوْرَبٌ يُجَوْرِبُ جَوْرَبَةٌ فَهُوَ مُجَوْرِبٌ وَجَوْرَبٌ يُجَوْرِبُ جَوْرَبَةٌ فَهُوَ مُجَوْرِبٌ
الأمر منه جَوْرَبٌ والنهي عنه لا تُجَوْرِبُ.

الحَوْقَلَةُ: سخت پیر شدن، ولیس في القرآن.

باب چهارم: بروزن فَعُولَةٌ بزيادة الواو بين العين واللام چوں السَّرْوَلَةُ: ازار پوشیدن.

تصریفه:

سَرْوَلَ يُسَرْوِلُ سَرْوَلَةٌ فَهُوَ مُسَرْوِلٌ وَسُرْوَلَ يُسَرْوِلُ سَرْوَلَةٌ فَهُوَ مُسَرْوِلٌ الأمر منه
سَرْوَلَ والنهي عنه لا تُسَرْوِلُ.

ولیس: یعنی نیست ایں باب در قرآن مجید. **الجوربة:** در "تاج" گفتہ: الجَوْرَبَةُ جورب پوشانیدن. **الحوقلة:** سخت پیر شدن، ودر "تاج" گفتہ: الْحَوْقَلَةُ وَالْحِيقَالُ: سخت پیر شدن و عاجز شدن از جماع ظاهر او معنی باشد مر حوقله را که یکی از آن مصنف شد نوشته، و تمای معانی افت نوشتن ضرور نیست و یکتمل که مجموع یک معنی باشد یعنی عاجز شدن از جماع بسبب پیری، چنان که ایں معنی از عبارت "صحاح" و "شمس العلوم" بهم ظاهر تراشد. **ولیس:** و نیست ایں باب در قرآن مجید. **السرولة:** ازار پوشیدن، و فی "التاج" ازار پوشانیدن، قال فی "شمس العلوم": سرولته ایی آلبسته السراویل، والسراویل اعجمیة والجمع السراویلات، یعنی لفظ "سراویل" عربی الاصل نیست بمحض است، و جمع اوسراویلات است، و در "صراح" گفتہ: سراویل ازار مذکور و مؤنث هر دو آمده، واحد سراویلات است، یقال: سرولته فتسرویل، یعنی ازار پوشانیدم اور اپس ازار پوشید. توریق الشعوب).

الْجَهُورَةُ آواز بلند كردن، وليس في القرآن.

باب پنجم: بروزن فَعِيلَةُ بزيادة الياء بين الفاء والعين چوں **الْخَيْعَلَةُ**: پیراہن بے آستین پوشیدن.

تصریفه:

خَيْعَلَ يُخَيْعِلُ خَيْعَلَةً فَهُوَ مُخَيْعِلٌ وَخُوْعِلَ يُخَيْعِلُ خَيْعَلَةً فَهُوَ مُخَيْعِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ خَيْعَلَ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تُخَيْعِلُ.

الْهَيْمَنَةُ: گواه شدن. يقال: إن الهاء فيه مبدل من الهمزة. **الصَّيْطَرَةُ:** برگاشته شدن، وجاء في القرآن كما قال الله تعالى: ﴿لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ﴾ (الغاشية: ٢٢). بدأنکه خُوْعِلَ در اصل خُيْعِلَ بود، از جهت ضمہ ما قبل یاء واو گشت، خُوْعِلَ شد.

باب ششم: بروزن فَعِيلَةُ بزيادة الياء بين العين واللام، چوں **الشَّرِيفَةُ**: افزونی بر گھائے کشت بریدن.

تصریفه:

شَرِيفَ يُشَرِّيفُ شَرِيفَةً فَهُوَ مُشَرِّيفٌ وَشُرِيفَ يُشَرِّيفُ شَرِيفَةً فَهُوَ مُشَرِّيفٌ الْأَمْرُ مِنْهُ شَرِيفٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تُشَرِّيفُ.

ولیس: ونیست ایں باب در قرآن مجید. **الْخَيْلَةُ:** پیراہن بے آستین پوشانیدن. ودر "تاج" گفتہ: پیراہن بے آستین پوشانیدن. ودر "صراح" گفتہ: خَيْلَ پیراہن بے آستین خیلعة پوشانیدن آں، ازیں ہم معلوم شد کہ بجائے پوشیدن پوشانیدن باید. **یقال:** گفتہ می شود بدرستیکہ باء در "هیمنہ" بدل ہمزہ آمده است. در "شمس العلوم" مے گوید: کہ قائل ایں قول محمد بن یزید است، چوں ایں قول پسندیده مصنف نیست، لہذا لفظ یقال صیغہ مجہول کہ برائے تمریض مے آید اشارت بعض آن مے فرماید نزدش ایں باء اصلی است. (ت) **الصَّيْطَرَةُ:** بصاد مملة موافق اکثر نسخ، ودر بعضے بسین است، ومعنی ہر دو یک است.

وجاء: یعنی در قرآن مجید آمده ست چنانکہ فرمود خداۓ تعالیٰ: نیستی برایشان گماشته شدہ. **بِمُصَيْطِرٍ:** بصاد و سین ہر دو آزا گویند کہ برگاشته باشد اور ابر کے تا مطلع و متعدد احوال او باشد، و اعمال و افعال اور انگاشته باشد ماخوذ است از سطر بمعنی نوشتن.

الجَزِيلَةُ زرَانِدوْدَن، وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ.

بَابُ هَفْتَمٍ: بَرْ وَزْنٌ فَعْلَةٌ بِزِيادَةِ الْأَلْفِ الْمُبَدِّلَةِ مِنِ الْيَاءِ بَعْدِ الْلَّامِ چُوْنٌ: الْقَلْسَاهُ كَلَاهُ
پُوشیدن اصله قَلْسَيهُ فَانْقَلَبَتِ الْيَاءُ أَلْفًا لِتَحرِكَهَا وَانْفَتَاحَ مَا قَبْلَهَا.

تصریفه:

قَلْسَى يُقَلْسَى قَلْسَاهُ فَهُوَ مُقَلْسٌ وَقَلْسِي يُقَلْسَى قَلْسَاهُ فَهُوَ مُقَلْسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ قَلْسٌ
وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تُقَلْسُ.

الْجَعْبَاهُ: افْلَنْدَن، وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ. يُقَلْسِي دراصل يُقَلْسِي بود ضممه، بَرْ يَاءُ دَشَوارِ داشْتَه
سَاكِنَ كَرْدَنَد يُقَلْسِي شد، مُقَلْسٌ در اصل مُقَلْسِي بود، ضممه بَرْ يَاءُ دَشَوارِ داشْتَه سَاكِنَ كَرْدَنَد،
التقائے سَاكِنَين شد مِيَان يَاءُ وَتَنُونَين، يَا افْتَاد مُقَلْسٌ شد، وَقُلْسِي بَرْ اصل خُودَسَت، يُقَلْسَى در
اصل يُقَلْسِي بود يَاءُ مُتَحَركَ ما قَبْلَش مفتوح يَاءُ الْفَ گَشْت يُقَلْسَى شد، مُقَلْسَى در اصل
مُقَلْسِي بود يَاءُ رَازِ جَهَتْ فَتَحَتْ مَا قَبْلَ بَالْفَ بَدَلَ كَرْدَنَد، التقائے سَاكِنَين شد مِيَان الْفَ وَتَنُونَين،
الْفَ افْتَاد مُقَلْسَى شد، قَلْسٌ در اصل قَلْسِي بود، يَاءُ بَعْلَامَتْ جَزْمِي افْتَاد قَلْسٌ شد، لَا تُقَلْسُ در
اصل لَا تُقَلْسِي بوده است، اینجا نیز يَاءُ بَعْلَامَتْ جَزْمِي افْتَاد لَا تُقَلْسُ شد.

الْجَزِيلَةُ: در کتب معترفه لغت بحکیم و رائے مملة یافتہ می شود بمعنی بردن و برداشتن، در "قاموس" گوید: جزیل التراب سفاه
بیده یعنی بردن یا گل برداشت بدست خود، نہ براۓ مجھہ بمعنی زر اندوں چنانکہ در کتاب است شاید براۓ مجھہ بمعنی
زر اندوں در نظر مصنف گذشتہ باشد. **وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ:** و نیست ایں باب در قرآن شریف. (مولوی محمد عسکری)

كَلَاهُ پُوشیدن: دریں جا ہم بجائے پوشیدن پوشانیدن باید، وجہش مکر گذشت.

فَانْقَلَبَتِ: یعنی بسبب مُتَحَرك بودنش و فتح ما قبل خود بَالْفَ بَدَلَ گردید. (قوچی) **وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ:** و نیست ایں باب در
قرآن مجید. **يَاءُ الْفَ گَشْت:** اور بَالْفَ بَدَلَ کردند. (مولوی حکیم سید محمد عسکری قوچی عم فیضہ)

اما آنکه ملحق بر ربعی منشعب باشد آس نیز بر دو گونه است: یک آنکه ملحق به تَدَحْرَجَ باشد، دوم آنکه ملحق به اَخْرَنَجَ باشد، اما آنکه ملحق به تَدَحْرَجَ باشد آنرا هشت باب است.

باب اول: بروزن تَفَعْلُلٌ بزيادة التاء قبل الفاء وتكرار اللام، چوں التَّجَلِبُ: چادر پوشیدن.

تصريفه:

تَجَلِبَ يَتَجَلِبُ تَجَلِبًا فَهُوَ مُتَجَلِبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَجَلِبٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَجَلِبُ

التَّغْبَرُ: گردآلوده شدن، وليس في القرآن.

باب دوم: بروزن تَفَعْلُلٌ بزيادة التاء قبل الفاء، والنون بين العين واللام، چوں التَّقْلِنُسُ: کلاه پوشیدن.

تصريفه:

تَقْلِنُسَ يَتَقْلِنُسَ تَقْلِنُسًا فَهُوَ مُتَقْلِنُسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقْلِنُسٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَتَقْلِنُسٌ

وليس في القرآن.

باب سوم: بروزن تَمَفْعُلٌ بزيادة التاء والميم قبل الفاء، چوں التَّمَسْكُنُ: حالت خواری پیدا کردن.

بردو گونه: اے بروز نوع است. لا تَجَلِبُ: بحذف یک تاء، هم درست است وهم چنین در ابواب آنکه. **التَّغْبَرُ:** در بعض از نسخ بجائے التغیر التصعب: گراشدن، در بعض التصعر: گردآلوده شدن، در بعض التمعر آلوده شدن واقع است، وهم درست نیست؛ زیرا که اوین در کتب معیتره لغت یافته نمی شود، وثالث بر تقدیر ثبوت رباعی مزید است نه ثلاثی ملحق برباعی. (توریق الشعب تغیر) **التمَسْكُنُ:** حالت خواری پیدا کردن، در بعض نسخ معنی آس مسکین شدن در بعض بجائے خویش بودن، در بعض در جائے قرار گرفتن، وهر سه درست است؛ زیرا که مسکین آنست که بیچندارد، یا آنچه باوکانی بودنداشته باشد، یا آنکه اور افزای حرکت وقت بازداشتہ باشد و خوار و حقر، پس معنی سوم مسکین ملزم بجائے خویش بودن در جائے قرار گرفتن است. (التوریق)

تصریفه:

تَمَسْكَنْ يَتَمَسْكَنْ تَمَسْكَنَا فَهُوَ مُتَمَسْكِنُ الْأَمْرِ مِنْهُ تَمَسْكَنْ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَتَمَسْكَنْ

التَّمَنْدُلُ: مسح كردن دست بمنديل، يقال: تمندل الرجل إذا مسح بيده المنديل. اعلم أن هذا الباب شاذ، بل من قبيل الغلط على توهם الميم أصلا.

باب چهارم: بر وزن تفعّلة بزيادة التاء قبل الفاء وبعد اللام، چوں التعفرة: عفریت شدن يقال: تعفرت الرجل إذا صار عفريتاً أي خبيثاً.

تصریفه:

تَعَفَّرَتْ يَتَعَفَّرَتْ تَعَفَّرْتَا فَهُوَ مُتَعَفِّرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَعَفَّرْتْ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَتَعَفَّرْتْ

اعلم أن هذا المثال غريب، وليس في القرآن.

باب پنجم: بر وزن تفوّعل بزيادة التاء قبل الفاء والواو بين الفاء والعين، چوں التّجَوْرُبُ: پاستابه پوشیدن.

تمندل: گفتہ می شود: تمندل الرجل و قته که مسح کند مرد بدست خود منديل را. (منه **المنديل**: بمعنى دستار خواه و هرچه بوسے مسح کرده شود. **اعلم**: بر آنکه بتحقیق ایں باب خلاف استعمال است، بلکه از قبیل غلط است بر تقدیر و هم کردن میم از حروف اصلی، یعنی و هم کردن میم رفاء کلمه، و حالانکه آس زاند است. سوال: وجه شندوزاییں باب چیست؟ جواب: بودن الحال در اول کلمه؛ زیرا که الحال در آخر کلمه باشد چنانکه در کلام مصنف قریب تری آید. سوال: وجه توهم کردن میم اصلی چیست؟ جواب: نه بودن زیادت حرف در اول کلمه برای الحال. سوال: از باب غلط چراست با اینکه تمندل و تمدرع بمعنی درع پوشیدن، و تغفر بمعنی مغفره چیدن، و تمنطق بمعنی منطقه بستن، و تسلیم بمعنی نامیده شدن به مسلم در کلام عرب آمده است. جواب: لغات مذکوره در کلام فصحاء بدون میم آمده اند، و معتبر کلام فصحاء است. (منه)

شاذ: زیرا که الحال در اول کلمه باشد و اینجا در اول کلمه واقع شد. (منه قوچی عم فیضه) **عفریت شدن:** عفریت بالکسر بغایت رسانیده هر چیز و مرد در گذرنده در امور و رسا، و مبالغه کننده در ای و زیر ک، و دیو قوی چیکل، و مرد خبیث، و سخت کریز. **یقال:** گفتہ می شود: تعفرت الرجل هرگاه عفریت شود یعنی خبیث. **هذا المثال:** بر آنکه تحقیق ایں مثال نادرست و نیست در قرآن مجید.

تصریفه:

تَجَوَّرَبَ يَتَجَوَّرَبُ تَجَوَّرُبًا فَهُوَ مُتَجَوَّرٌ الأمر منه تَجَوَّرَبُ والنهي عنه لا تَجَوَّرَب

ال**الْتَّكَوْثُرُ** بسیار شدن، وليس في القرآن.

باب ششم: بر وزن **تَفَعُّولٌ** بزيادة التاء قبل الفاء والواو بين العين واللام چوں: التسروع ازار پوشیدن.

تصریفه:

تَسَرُّولَ يَتَسَرُّولُ تَسَرُّولًا فَهُوَ مُتَسَرِّولٌ الأمر منه تَسَرُّولُ والنهي عنه لا تَسَرُّولَ

التدھور: گذشتمن شب، وليس في القرآن.

باب هفتم: بر وزن **تَفَيَّعُلٌ** بزيادة التاء قبل الفاء، والباء بين الفاء والعين چوں: **التَّخَيَّعُلُ** پیراہن بے آستین پوشیدن.

تصریفه:

تَخَيَّعَلَ يَتَخَيَّعَلُ تَخَيَّعًا فَهُوَ مُتَخَيَّعٌ الأمر منه تَخَيَّعَلُ والنهي عنه لا تَخَيَّعَلُ

التعیہر: بے سامان شدن، التشیطن: نافرمانی کردن. بدanke ایں باب در قرآن شریف نیامده است.

الْتَّكَوْثُرُ: بسیار شدن، ایں معنی برحسب "تاج" است. دور "صحاب" و "شمس العلوم" گرد بسیار شدن نوشتہ.

ازار پوشیدن: دور بعضے از نفع بجائے پوشیدن پوشانیدن واقع است، آس سہوات: زیرا کہ تسروع مطابع سروال و معنی سروالہ ازار پوشانیدن است، پس تسروع ازار پوشیدن باشد. **التَّخَيَّعُلُ**: ایں معنی موافق کتب معتبرہ لغت است.

بے سامان شدن: ایں معنی از کتب لغت معتبرہ ثابت نیست. دور " منتہی الارب " است، التعیہر: سک و بدکار گردیدن زن وزنا نمودن. (مولوی حکیم سید محمد عسکری قزویی عم فیضہ) **التشیطن**: دور " منتہی الارب " بمعنی دیوشن نافرمانی و سرکش گردیدن است.

باب هشتم: بر وزن تَفْعِلٌ بزيادة التاء قبل الفاء والياء بعد اللام که در اصل تَفَعُّلٍ بوده است، ضمہ لام را بكسره بدل کردنده برای موافقت یاء، پس ضمہ برایه دشوار داشته، ساکن کردن، التقائے ساکنین شد میان یاء و تنوین، یاء افتاد تَفْعِلٌ شد، چوں التقليسي: کلاه پوشیدن.

تصریفه:

تقْلِيسَى يَتَقْلِيسَى تَقْلِيسِيَا فَهُوَ مُتَقْلِسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقْلِيسَ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَتَقْلِيسَ

ولیس فی القرآن.

بدانکه زیادت تاء در اول ایں ابواب برای الحاق نیست، بلکه برای معنی مطاوعت است، چنانکه در تدرج بود؛ زیرا که الحاق بزیادت حروف در اول کلمه نیامده است.

اما آنکه ملحق به احرنجم باشد و باب است، وایں هر دو باب در قرآن شریف نیامده است.

باب اول: بر وزن افعنال بزيادة همزة الوصل قبل الفاء والنوون بعد العين وتکرار اللام، چوں الإِعْنَسَاسُ: سخت و اپس شدن.

القلسي: یاء در بجا ساقط شد که علت سقوط یعنی اجتماع ساکنین موجود نیست، چرا که یاء اگرچه ساکن موجود است، لیکن تنوین که ساکن دوم بود بسبب الف ولام نیامد. **تقْلِيسَى:** یاء در بجا هم نیستاد؛ زیرا که التقائے ساکنین یافته نمی شود چه یاء مفتوح است، پس از یک ساکن که تنوین است چگونه یا حذف خواهد شد. **مطاوعت سـت:** وآں در لغت بمعنی فرمانبرداری کردن و سازداری نمودن باویگر، و نزد نحات آمدن فعل پس فعل برای دلالت بر پذیر فتن مفعول فعل اول که فاعل فعل ثانی است اثر فاعل فعل اول را، و مطاووع گاهی متعدد باشد چنانکه فتعلمه در قول علمت زیدا الفقه فتعلمه یعنی بیاموزانیدم زید را فقه، پس بیاموخت آز از قول "فتتعلمـه" معلوم شد که زید که مفعول فعل اول است و فاعل فعل ثانی اثر فاعل فعل اول یعنی آموضن فقه را پذیر فته، و گاه لازم بود چوں: جلیبه فتحلب، یعنی چادر پوشانیدم اورا، پس چادر پوشید قوله: "فتحلب" دلالت کرده بایس که مفعول فعل اول که فاعل فعل ثانی است اثر فاعل فعل اول که چادر پوشیدن باشد پذیر فته، پس آنچه مشهور است که نزد مبطاوع لازم باشد خلاف تحقیقت است. چنانکه از "جابر بردی" وغیره معلوم می شود. (مولوی سید محمد عسکری قوچی)

تصریف:

اقْعُنْسٌ يَقْعُنْسُ اقْعِنْسًا فَهُوَ مُقْعُنْسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اقْعُنْسٌ وَالنَّهِيُّ عَنْهُ لَا تَقْعُنْسٌ

الإعرنِكاكُ: سياه شدن موئے۔

باب دوم: بروزن افعنلایه بزياده همزة الوصل قبل الفاء والنون بين العين واللام والياء بعد اللام چوں اسلنقاء: ستان باز خفتن. بدآنکه اسلنقاء دراصل اسلنقاء بوده است، یاء بعد الف افتاد پس همزة گشت اسلنقاء شد.

تصريف:

إِسْلَنْقَى يَسْلَنْقَى إِسْلَنْقَاءُ فَهُوَ مُسْلَنْقَى الْأَمْرُ مِنْهُ إِسْلَنْقَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَسْلَنْقَ

الاسر نداء غلبه كردن خواب بر مردم.

بدان -**الحق** الله تعالى بالصالحين - که الحق در لغت بمعنی رسیدن و در رسانیدن است، و در اصطلاح اهل صرف آنست که در کلمه حرف زیاده کنند تا آن کلمه بروزن کلمه دیگر شود، از برائے آنکه معالمه که با متعلق به کرده شود با متعلق نیز کرده آید، وشرط الحق آنست که مصدر متعلق به موافق باشد نه مخالف.

تہمت

ستان باز خفتن: [در هندی چت سونا]. بکسر سین بر پشت خفتن، وایس معنی موافق است مر "تاج المصادر" و "قاموس" را؛ چه در "تاج" ترجمه اسلنقاء: بستان خفتة وستان خفتن به یک معنی است. در "قاموس" نیز اسلنقاء مفسر بهما تغیر است که در "تاج" است وستان بکسر و تاً فو قانی در "فرهنگ رشیدی" بمعنی به پشت باز افاده نوشته. در "موید الفضلاء" بر پشت افاده باشد. در "برهان قاطع" بر پشت خوابیده آمده. **الحق الله:** شامل گرداند تراخدانے بر ترا نیکو کاراں.

نیز کرده آید: مثل تکسیر و تغییر در اسماء و درستی وزن و سجع وغیره در افعال. فتاصل (مولوی حکیم سید محمد عسکری قتوحی عم فیضه الجلی) و شرط الحق: واز بینا است که جلب را متعلق بدحراج گویند که مصدرش یعنی جلبیه موافق دحرجه است، و آخرج وصرف وقاتل را متعلق بدحراج نه گویند؛ زیرا که مصادر اینها اخراج وتصريف ومقاتله است موافق دحرجه نیست.

منشعب منظوم

بعد حمِر خدا و نعمتِ رسول گوش کن از من ظلوم و جهول
 فعل زال روکه از حروفِ اصول شد مرکب دو نوع شد منقول
 موجزش می کنم به نظم بیان یک ثلثی دگر رباعی دال
 هر یکی ایس دو قسم را اے یار پس ثلثی مجرد است دو قسم
 مطرد و شاذ دال تو آں را اسم مطرد شد به پنج باب علم
 نصر و ضرب و سع و فتح و کرم شاذ را نیست زائد از سه باب
 حسب و فضل است کاد هم در یاب پس ثلثی مزید را شانیست
 رباعی است ملحق ویا نیست همزه وصل آیدش بر سر
 همزه وصل آیدش بر سر یاء نایید تو بعد ازیس در یاب
 کان در آید از و بود نه باب اجتناب است و دیگر استنصر
 انفطار احمرار و احمرار باز اخشوشن است و افعوال
 هشتم اثاقل اے جواں در حال دانکه ناید بروز همزه وصل
 نهم اطهر آمد آں بے فصل باز تکریم پس تقبل از بر دار
 پنج باب است او لینِ اکرام چار میں را مقاتله بشمار
 پس رباعی مجرد از زائد غیر یک باب بعثرة ناید
 بر دو گونه مزید فیه بدال یک مع حرف وصل یک بے آں

لیک آں قسم اولين اے یار باب احرنجم است واقشعرار
 دو میں قسم را تو اے دلبر غیر باب تدرج مشمر
 پس ثلاثی مزید فيه که او با بر باعی ست ملحق از وے گو
 چوں رباعی مجرد است و مزید ملحق نیز بر دو قسم گزید
 آنکہ ملحق ازاں مجرد راست
 جلب قلنیس تو جورب داں
 هفت میں زال ہمہ بود قلسات
 آنکہ ملحق تدرج گشت
 التجلیب دگر تقلنس خواں
 پس تھورب ہم از تسرول گو
 داں کہ ملحق بود به احرنجام
 بعد خوض تمام واستقرار
 بہر تیسیر حفظ و ضبط تمام
 کرد مش نظم با دعا و سلام
 سرولة خیعلة و شریف خوال
 ملحقات مزید گویم بات
 جملہ ابواب آں بیاید هشت
 پس تمسکن دگر تعفرت داں
 پس تخیعل تقلس اے خوشخواں
 بر دو باش کنیم ختم کلام
 آمد اقعنیس و اسلنقاء

پاداشت

یادداشت

مكتبة البشرى

المطبوعة

ملونة كرتون مقوى		ملونة مجلدة	
السراجي	شرح عقود رسم المفتى	٧ (مجلدات)	الصحيح لمسلم
الفوز الكبير	متن العقيدة الطحاوية	(مجلدين)	الموطأ للإمام محمد
تلخيص المفتاح	المرقة	(٣ مجلدات)	الموطأ للإمام مالك
دروس البلاغة	زاد الطالبين	(٨ مجلدات)	الهداية
الكافية	عوامل النحو	(٤ مجلدات)	مشكاة المصايب
تعليم المتعلم	هداية النحو	(٣ مجلدات)	تفسير الجلالين
مبادئ الأصول	إيساغوجي	(مجلدين)	مختصر المعاني
مبادئ الفلسفة	شرح مائة عامل	(مجلدين)	نور الأنوار
هداية الحكمت	المعلقات السبع	(٣ مجلدات)	كتن الدقائق
شرح نخبة الفكر هداية النحو (مع الخلاصة والمعارين) متن الكافي مع مختصر الشافعي رياض الصالحين (غير ملونة مجلدة)		تفسير البيضاوي الحسامي شرح العقائد أصول الشاشي نفحة العرب	البيان في علوم القرآن المسندي للإمام الأعظم الهديّة السعیدیّة القطبي تيسير مصطلح الحديث
ستطبع قريباً بعون الله تعالى		مختصر القدوسي نور الإيضاح ديوان الحماسة المقامات الحريرية آثار السنن	شرح التهذيب تعریب علم الصیفیة البلاغة الواضحة ديوان المتنبی النحو الواضح (ابتدایی، ثانوی)
ملونة مجلدة / كرتون مقوى			
الجامع للترمذی	الصحيح للبخاری		
	شرح الجامی		

Book in English

- Tafsir-e-Uthmani (Vol. 1, 2, 3)
- Lisaan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
- Key Lisaan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
- Al-Hizb-ul-Azam (Large) (H. Binding)
- Al-Hizb-ul-Azam (Small) (Card Cover)

Other Languages

- Riyad Us Saliheen (Spanish)(H. Binding)
- Fazail-e-Aamal (German)(H. Binding)
- Muntakhab Ahdees (German) (H. Binding)
- To be published Shortly Insha Allah
- Al-Hizb-ul-Azam(French) (Coloured)

مکتبۃ البشیر

طبع شده

رنگین مجلد

تیسیر المبتدئ	فارسی زبان کا آسان قاعدہ	تفسیر عثمانی (جلد)
تاریخ اسلام	علم الصرف (اولین، آخرین)	خطبات الاحکام لجماعات العام
بہشتی گوہر	تسهیل المبتدئ	حسن حسین
فونڈکیہ	جوامع الکلم مع چهل ادعیہ مسنونہ	الحزب الاعظم (مینے کی ترتیب پر کتل)
علم انحو	عربی کا معلم (اول، دوم، سوم، چارم)	الحزب الاعظم (نئے کی ترتیب پر کتل)
مجال القرآن	عربی صفوۃ المصادر	اسان القرآن (اول، دوم، سوم)
خوبیمر	صرف میر	معلم الحجاج
تعلیم العقائد	تیسیر الابواب	فضائل حج
سیر اصحابیات	نام حق	فضائل نبوی شرح شماں ترمذی
کریما	فصل اکبری	تعلیم الاسلام (کتل)
پند نامہ	میزان و منشعب	بہشتی زیور (تین حصے)
ثیث سورۃ	نمایز مدل	بہشتی زیور (کتل)
سورۃ لیس	نورانی قاعدہ (چھوٹا / بڑا)	
آسان نماز	عم پارہ درسی	
منزل	عم پارہ	
	تیسیر المبتدئ	

کارڈ کور / مجلد

فضائل اعمال	اکرام مسلم	آداب المعاشرت	حیات اسلامیں
منتخب احادیث	مقباح اسان القرآن (اول، دوم، سوم)	زاد العید	تعلیم الدین

زیر طبع

مکمل قرآن حافظی ۱۵ اسٹری	معین الفلسفہ
بیان القرآن (کتل)	معین الاصول

رنگین کارڈ کور

آداب المعاشرت	حیات اسلامیں
زاد العید	تعلیم الدین
جزاء الاعمال	خیر الاصول فی حدیث الرسول
روضۃ الادب	اجمادہ (چھنٹا لگانا) (جدید ایڈیشن)
آسان اصول فقہ	الحزب الاعظم (مینے کی ترتیب پر) (جین)
معین الفلسفہ	الحزب الاعظم (نئے کی ترتیب پر) (جین)
معین الاصول	عربی زبان کا آسان قاعدہ